

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Кваліфікаційна робота
ТУРИСТИЧНА РОБОТА, ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МОТИВАЦІЙНИЙ
ЗАСІБ ДО ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

Спеціальність: 014 Середня освіта
Географія
Здобувача другого
(магістерського)
рівня вищої освіти
Данильчука Мар'яна
Олеговича
НАУКОВИЙ КЕРІВНИК
кандидат географічних наук
Касіяник Ігор Петрович

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1. Поняття та зміст туристичної роботи в шкільній географічній освіті	6
1.2. Мотиваційні механізми у навчанні географії	14
1.3. Туристична робота як засіб мотивації до поглибленого вивчення географії	19
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ.....	28
2.1. Аналіз нормативно-правового забезпечення туристичної роботи в Україні	28
2.2. Форми реалізації, проблеми та перспективи туристичної роботи у школах.	30
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ ЯК МОТИВАЦІЙНОГО ЗАСОБУ ДО ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.....	36
3.1. Розробка моделі туристично-освітньої діяльності	36
3.2. Методи і форми організації туристичних заходів	46
3.3. Оцінювання ефективності туристичної роботи у формуванні мотивації.....	53
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	67

ВСТУП

Актуальність теми. Сьогодні в контексті перебудови та реформ навчального процесу та застосування нових підходів до вивчення освітнього матеріалу, а також при нових очікуваних результатах у процесі вивчення природничих дисциплін у школах є потреба пошуку нових мотиваційних чинників та перегляду старих підходів та систем організації, як навчальної так і позашкільної освіти.

В часи всебічної інформаційної заангажованості суспільства та надзвичайно перенаповнений інформаційний простір, що ставить нові виклики перед сучасним педагогом. Окрему частину із існуючої проблеми на сьогодні є ШІ, який все більше користується популярністю серед молодого покоління, що взагалі не стимулює їх до самостійного розумового пошуку та аналізу, що потребує розробки нових мотиваційних засобів, що б не лише зацікавили у поглибленому, а що головне самостійному вивченні шкільних предметів, але і зацікавили учнів до заняття та вивчення географії і у вільний від навчання час, що б максимально розширювало їхній кругозір та впливало на світобачення.

Подорожі, спортивні перешкоди, відвідування нових для себе місць, природних об'єктів може сприяти розвитку та розбудові світосприйняття учнів, що може зрештою вплинути на їхній професійний вибір у житті, стосовно подальшого вже фахового навчання та працевлаштування у відповідній галузі економіки.

Окремої актуальності в останні роки, перегляд цієї теми набув в силу геополітичних подій навколо України. Повномасштабне вторгнення позначилося і на туристичній сфері, адже багато представників цієї галузі із позашкільних закладів полишили цивільне життя та вирушили на фронт, або виїхали за кордон, чимало перспективних учнів полишили територію України. Традиційні змагання, що відбувалися десятиліттями припинили свою роботу, центри туризму та шкільні гуртки позбавилися цінних фахівців, що були майже незамінні у регіонах.

Всі вище перелічені обставини змушують нас вкотре звертатися до теми мотивації учнів до навчання в силу останніх суспільних трансформацій, а особливо ролі у цій справі туристичної роботи, яка теж в силу політичних обставин зазнала значні трансформації, що вкотре робить актуальним переосмислення існуючих підходів та розробка нових із досліджуваної теми.

Метою нашого дослідження є теоретичний, законодавчий, методологічний розгляд туристичної роботи, як засобу мотивації у вивченні географії у школах, оцінити сучасний стан та розробити кроки та моделі ефективного впровадження цієї галузі у шкільну освіту.

Ми ставимо наступні **завдання** перед нашим дослідженням:

1. Розглянути основні теоретичні та методологічні основи туристичної роботи у шкільному курсі географії, як мотиваційного засобу;
2. Розглянемо сучасний стан та підходи до туристичної роботи у закладах освіти, а також недоліки та труднощі, що виникають;
3. Проаналізуємо методику застосування туристичної роботи у шкільній освіті, а зокрема вивченні різних географічних тем.

Об'єкт дослідження є процес налагодження, функціонування та проблеми туристичної роботи у закладах профільної освіти.

Предмет дослідження є теоретично-методичні та практичні особливості організації та функціонування туристичної роботи, як ефективного засобу мотивації учнів до вивчення географії в рамках шкільного курсу.

Методологічну основу дослідження ґрунтується на сукупності науково-теоретичних підходів, принципів, методів та методичних прийомів, що забезпечили всебічне, системне та об'єктивне вивчення туристичної роботи як засобу підвищення мотивації учнів до поглибленого вивчення географії.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Сьогодні дуже мало шкіл, чи міст мають у своєму складі чи на території фахівців та організації (гуртки, об'єднання, спеціалізовані заклади) людей із досвідом туристичної роботи. Наше дослідження може стати в нагоді молодим фахівцям, котрі приймуть рішення або налагодити роботу туристичних

гуртків, або використати польову діяльність під час вивчення базового курсу географії в школі. Із нього згадані спеціалісти можуть почерпнути методичні основи, приклади та загальну інформацію про способи мотивації учнів до поглибленого вивчення географії за допомогою туристичної роботи.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (38). Загальний обсяг роботи становить 69 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Поняття та зміст туристичної роботи в шкільній географічній освіті

В контексті вивчення шкільної географічної освіти, туристичну роботу варто розцінювати як визначення, що несе в собі систематично організовану та реалізовану діяльність, з використанням компетентнісного та краєзнавчого підходів до вивчення, з метою формування практичних та просторових навичок та умінь в учнів.

Поняття туристичної роботи є багатовекторним та має широку спеціалізацію, адже насамперед воно охоплює пізнавальну та освітню сфери діяльності; інтегрує навчальні, виховні, рекреаційні, соціальні та ін. функції, конструює загальні компетентності в сфері географічного пізнання, через наочне, безпосереднє ознайомлення з навколишнім світом та його природою. Туристичну роботу часто ототожнюють з іншим освітнім науковим напрямом – краєзнавством, адже його головне завдання співпадає з головним завданням туристичної роботи – безпосереднім пізнанням краю [1, 5].

Географічна освіта в загальній середній школі передбачає досягнення ключових завдань, які в свою чергу мають на меті сформувати в учнів належного рівня оволодіння теоретичним та практичним матеріалом, їх здатності до самостійного відтворення в майбутньому та подальшого саморозвитку учня, виходячи з його особистого зацікавлення. Такими завданнями є :

- вивчення основного поданого теоретичного матеріалу, про: 1) поняття , місцевості, назви країн , основних географічних об'єктів тощо; 2) взаємозв'язки природи, суспільства, населення та господарств на земній кулі;
- опанування матеріалом про територіальні та континентальні розмежування материків, країн, держав та ін.;

- ознайомлення учня з історією рідного краю та країни – знання матеріалу на належному рівні про природні ресурси України, її соціальне та економічне становище в галузі географічного спрямування [8, с.30].

Краєзнавство, як і туристична робота, в межах вивчення шкільного курсу географії базуються на засадах формалізації інтегральних та загальних вмінь та знань в учнів, однак варто наголосити на тому, що краєзнавство за характером є міждисциплінарним і охоплює численну кількість аспектів вивчення – аспекти в галузях соціології, музеєзнавства, географії, історії, бібліографістики, економіки, демографії тощо [1, с. 10].

Варто зауважувати на тому, що краєзнавство за формою організації діяльності паралельно поділяється на громадське, державне та шкільне, з чого ми повинні детальніше висвітлити останнє. Тобто, в свою чергу шкільне краєзнавство виділяється двома ознаками – локальністю та діяльністю, та має на меті вивченні в урочний та позаурочний часи історії рідного краю, природного забезпечення, флори, фауни тощо, соціальних та економічних регіональних особливостей та процесів їх розвитку. Беручи до уваги мету НУШ (Нової Української Школи) в яку базисно покладено лозунги виховання громадянина «нового та прогресивного», в основу шкільного краєзнавства було покладено першочергову реалізацію освітньої складової.

Фактично краєзнавство, як «.. галузь людської діяльності, яка спрямована на всебічне вивчення краю та сукупність знань про край», виступає своєрідною системою для вище названих аспектів, з об'єднуючим універсальним фактором – всі ці аспекти несуть в собі характеристику конкретної місцевості. В свою чергу саме краєзнавство диференціюють за напрямками досліджень – виділяють основними географічний, етнографічний, біологічний, господарчий, екологічний, літературний, фольклорно-мистецтвознавчий та педагогічний напрямки краєзнавчих досліджень. Тож, варто розцінювати туристичну роботу, як процес використання сукупності засобів туризму в контексті навчально-освітніх, пошуково-дослідницьких краєзнавчих досліджень в межах вивчення

шкільного курсу. «Туристична» частина в даному випадку, передбачає використання засобів туризму для краєзнавчих досліджень рідного краю – таких засобів як екскурсії, походи, вилазки тощо. Використання цих засобів туризму дозволить закріплювати теоретичні знання практичними вміннями та в подальшому відтворювати їх в межах майбутніх досліджень [11].

Туристична робота в межах вивчення шкільного курсу географії в закладах загальної середньої освіти передбачає наступні завдання:

- засобами краєзнавства та насамперед туризму втілити основні реформи галузі освіти;

- безпосередній лояльний вплив на учнів, з метою раціонального вивчення та поглиблення знань з географії та інших міждисциплінарних, пов'язаних дисциплін;

- становлення загального інтересу учнів до вивчення навального матеріалу, подальшого самостійного опрацювання та саморозвитку;

- формування навичок роботи в команді (до прикладу під час польових умов), розвиток навичок комунікації та навичок стратегічного планування, постановлення цілей та їх реалізації колективною працею;

- прикріплення в учнів, в межах вивчення шкільного курсу, рис притаманних громадянину з активною суспільною позицією розвинутою національною самосвідомістю та необхідності ведення здорового способу життя;

- пояснення важливості профорієнтації згідно ключових інтересів та вмінь учня, успішної її реалізації;

- зібрання в межах наукових польових досліджень етнографічних матеріалів, фольклору зокрема, з метою збереження традицій та обрядів українців [11].

Окрім цих основних завдань та положень, необхідно врахувати фактор підбору та навчання кадрів. Тобто загалом фахівець, в даному випадку педагог, вчитель, повинен володіти низкою компетентностей, щоб забезпечити успішну реалізацію поставлених завдань. До прикладу, основною

компетентністю буде оволодіння теоретичним матеріалом (диференціації на форми, методики, принципів, спрямування туристичної роботи). Також, окрім основної компетентності, існують й інші, не менш важливі, до прикладу до них входять такі компетентності як:

- засвоєння теоретичного матеріалу на належному рівні, згідно вимог навчальної програми, вільне використання основних форм, принципів та напрямків вивчення краєзнавчо-туристичної роботи в межах шкільного курсу географії;

- під час проведення репродуктивного навчального процесу, педагог повинен окреслювати основний зміст та положення поданого ним навчального матеріалу, окреслювати його основну ідейність та спрямування, з метою формування в учнів не лише знань, а й власної думки, поглядів на ту чи іншу проблематику тощо.;

- як і учень, педагог повинен прагнути самовдосконалення, саморозвитку, покращення своїх вмінь, навичок, оволодіння сучаснішим навчальним матеріалом, літературою – відповідно до цього застосовувати новітні інноваційні практики викладання задля прикріплення інтересу в учнів;

- вчитель, який здійснює навчальний процес в галузі краєзнавчо-туристичних робіт повинен володіти методиками проведення цих робіт як в польових, так і в стаціонарних умовах задля уникнення можливих травматизацій, дотримання техніки безпеки та результативності інтерактивних та традиційних форм навчального процесу [14].

Тобто, фактично педагог повинен виходити з трьох складових в організації навчального процесу:

- а) аксіологічного (педагогу повинна бути притаманна власна зацікавленість цією сферою діяльності);

- б) гносеологічного (де-факто когнітивного, тобто педагог повинен володіти навчальним матеріалом на високому рівні, вільно володіти ним та використовувати задля результативності навчального процесу, як на основі традиційних практик, так і на основі інноваційних);

в) діяльнісно-пізнавального (фактично, ця складова стосується технологічного рівня педагога, його практичних вмінь – в даному випадку, його практичні вміння в організації краєзнавчо-туристичних робіт в польових та стаціонарних умовах, вміння проводити різноманітні засоби туристичної роботи – проводити вилазки, походи, спалеологічні дослідження, екскурсії, туристичні маршрути тощо [6].

Назаренко Т. в своїй праці висловила досить багатозначне положення про те, що: «Завдання вчителя – керувати учінням, а не вчити, тобто керувати процесом навчання. Чим глибше він усвідомлює свою основну функцію, тим більше самостійності, ініціативи, свободи надає учням» [2, с. 34]. Це положення підкреслює важливість правильного подання теоретичного матеріалу для учнів вчителем: давати учням можливість самостійного пошуку інформації, формування навичок пошуку, а в подальшому і для самоопрацювання зацікавлених допоміжних тем. Тобто, вчитель не повинен сам оголошувати істину учням, а допомагати їм дійти до правильної відповіді легкими словесними поштовхами. Вчитель повинен керувати навчальним процесом, розвивати думки учнів, їх внутрішню суперечку.

Діяльність педагога загалом оцінюється за трьома критеріями :

1. Опанування теоретичним матеріалом;
2. Технічна складова;
3. Методика роботи над інформацією, організація та її впровадження в навчальний процес.

Якщо, перший критерій досить зрозумілий та легший до ознайомлення, адже він загалом передбачає належний рівень обізнаності вчителя, то інші два критерії вже є більш трудомісткими – другий та третій критерії потребують етапності та чималих часових затрат. Технічна складова в даному випадку передбачає оцінку діяльності вчителя згідно сучасних освітніх вимог та реформ, інструментарій його викладання та використання його дидактичних методів. Це насамперед результативне планування навчального процесу,

раціональне використання навчального простору, доцільне використання технічних засобів на уроці географії та дотримання техніки безпеки тощо.

Методика опрацювання інформації, її організації, та впровадження в навчальний процес несе в собі оцінку педагогічного проектування педагога, його навичок структуризації матеріалу, корегування навчального процесу, оцінки результативності. Тому виходячи з динаміки цих трьох критеріїв, можна зробити підсумок, що другий та третій критерії є більш трудомісткими, вимагають великих часових та особистісних ресурсів від вчителя та іноді навіть цілком залежать від творчих здібностей самого педагога : до прикладу , щоб підготувати цікавий та продуктивний урок географії із залученням інтерактивних методів викладу матеріалу чи наочності в разі використання туристичних засобів, необхідно приділити не одну годину, й не одну ідейність. Тут вже часто ключовими є творчі здібності педагога - до прикладу його фантазія, розвиток просторового мислення, уяви, винахідливості чи навіть особистої темпераментності [11, 13].

Відповідно до оцінки діяльності педагога за критеріями гносеологічності, аксіологічності та пізнавальної діяльності, його напрацювання та роботу оцінюють за рівнем дотримання виконання педагогічного функціоналу : виховної , дидактичної та розвивальної функцій.

1. Дидактична функція вчителя передбачає, щоб в межах вивчення шкільного курсу географії учні переходили від початкових методів навчання (передачі знання вчителем для учнів) до новітніх методів: учень повинен самостійно шукати інформацію. В умовах інформаційного суспільства, коли одна людина не здатна досягнути весь обсяг інформації, початкові дидактичні методи стали нерезультативними та консервативними. Натомість, щоб мінімізувати цю консервативність, дидактичні методи трансформувались відповідно до нових освітніх реалій в епіцентрі навчального процесу постав самостійний інформаційний пошук, фільтрація загального обсягу інформації та подача дослідженого матеріалу. Де-факто роботу вчителя розпочали оцінювати з позиції координатора та менеджера освітнього процесу.

2. Виховна функція полягає у тому, що вчитель подає не тільки теоретичний матеріал чи практичні методи учням, а й певний особистісний приклад як наставника та друга. В завдання вчителя входить формування особистісних рис чи якостей, на основі загальнолюдських цінностей, їх прикріплення та засвоєння в учнів.

3. Розвиваюча функція в дидактичній сфері освіти передбачає створення умов для розвитку гармонійної особистості учнів, клімату чи атмосфери в класі, саморозвитку тощо. Фактично вчителю потрібно враховувати різні особистісні темпераменти учнів (холериків, флегматиків, сангвініків та меланхоліків), їх різні види сприйняття інформації (аудіалів, візуалів, кінестетиків чи дигіталів), різних видів теоретичних наукових знань (емпіричних, теоретичних, фактичних, концептуальних, метакогнітивних) тощо.

Виходячи з вищеназваних критеріїв оцінювання, завдань та функцій вчителя в межах освітньої географії необхідно підсумувати, що туристична робота в цій сфері постає як цілісна, структурована підсистема, яка загалом спрямована на формування в учнів навичок та вмінь просторових та практичних досліджень. Фактично, туристична робота виступає об'єднуючим компонентом для інтеграції теорії в практичну діяльність, що і забезпечує результативність комплексного навчання [8, 11].

Багатовекторність самого визначення туристичної роботи пояснюється його широким масштабом та нерозривним взаємозв'язком з краєзнавством, міждисциплінарним характером з історією рідного краю, етнографічними матеріалами, соціологією, економікою тощо. Саме поєднання освітньої, виховної, соціальної та рекреаційної функцій забезпечує розширення змістовності освітньої географії, дозволяє учням просторово уявляти загальну картину світу, через міждисциплінарний характер самої географії.

В площині самої освітньої географії відбувається певний феномен адаптації регіональності, мається на увазі те, що відповідно цьому феномену

соціально-економічні, природні, демографічні, культурні умови підлаштовують до навчального матеріалу згідно освітніх вимог.

Туристична робота виступає свого роду допоміжним засобом для реалізації завдань освітньої географії в межах шкільного вивчення – формування загальних компетентностей в учнів, їхніх подальших навичок та вмінь для саморозвитку та загалом екологічної свідомості. Де-факто саме через туристично-краєзнавчу роботу, безпосередньо через засоби туризму, і відбувається розвиток принципу наочності та формування дослідницьких вмінь і навичок, що в свою чергу реалізовує основні підходи до вивчення географії. Важливо наголосити на тому, що задля успішної реалізації цих підходів необхідним є високий рівень фахової компетентності педагога, який зможе їх зреалізувати повноцінним чином. Саме успішна реалізація трьох критеріїв: гносеологічного, аксіологічного та діяльнісно-пізнавального забезпечує якісне фахове становлення педагога [8].

Успішний вчитель, а під успішністю ми розуміємо результативність учнів та мотивацію самого вчителя до здійснення навчального процесу, апелює не лише виключно теоретичним матеріалом, а й володіє навичками стратегічного проєктного планування, структурованої організації навчального процесу та інноваційних методик, задля підвищення зацікавленості учнів. Комбінуючи все це з основними функціями: дидактичною, виховною та розвиваючою, це створює своєрідний апгрейд фахівця в сфері педагогіки, який здатний забезпечити результативну краєзнавчо-туристичну діяльність, внаслідок власної зацікавленості, роботою над собою, професійного самовдосконалення та творчих вмінь.

Варто наголосити на важливості краєзнавчо-туристичної роботи в галузі соціології, її виховного спрямування, адже саме ця робота дозволяє учням здобути навички командної роботи, під час польових умов, в яких учні формують і особистісні риси та якості: до прикладу такі як, прийняття рішень, компромісності, відповідальності тощо. Ці риси та якості також в свою чергу, сприяють подальшому становленню учнів як особистостей, їхнього

подальшого профорієнтаційного спрямування та майбутнього самовизначення.

Підсумовуючи можна наголосити й на тому, що спочатку краєзнавчо-туристичну роботу сприймали через призму допоміжності задля успішного викладання освітньої географії, натомість після того як настала доба інформаційності, краєзнавчо-туристична робота стала повноцінною частиною інструментарію в педагогіці. Краєзнавчо-туристична робота беручи за основу характер практикоорієнтований, підвищує результативність навчального процесу за рахунок інноваційних методик.

Влиття туристичних засобів у вивчення освітньої географії дозволяє певною мірою модернізувати освітнє середовище, як таке, що успішно реалізовує вимоги та сучасну реформацію Нової Української Школи.

1.2. Мотиваційні механізми у навчанні географії

У сучасній педагогічній теорії та практиці питання формування стійкої мотивації до навчання залишається одним із найбільш гострих та дискусійних, адже саме мотивація виступає тим внутрішнім енергетичним джерелом, яке запускає, спрямовує та підтримує активність здобувачів освіти [3].

У контексті викладання географії — дисципліни, що за своєю сутністю покликана формувати цілісну наукову картину світу та просторове мислення: проблема мотивації набуває особливого звучання [2].

Аналіз наукового дискурсу переконливо свідчить, що одним із найпотужніших інструментів активізації мотиваційних механізмів у навчанні географії є туристично-краєзнавча робота, яка трансформує абстрактне теоретичне знання у живий та унікальний досвід особистості. Розкриття зв'язку між туристичною діяльністю та зростанням навчальної мотивації потребує ґрунтовного розгляду психолого-педагогічних основ цього процесу, аналізу структури мотивів та визначення методичних умов ефективної інтеграції туризму в освітній простір [9].

Фундаментальною основою для розуміння природи мотивації у навчанні географії є положення про полімотивованість навчальної діяльності, згідно з яким поведінка учня визначається складною ієрархією спонукань різного походження та змісту [1]. Саме туристична діяльність, як специфічна форма організації навчально-виховного процесу, створює унікальне педагогічне середовище, в якому відбувається синергія та актуалізація всіх зазначених груп мотивів. На відміну від класно-урочної системи, де джерелом знань переважно виступає текст підручника або розповідь учителя, у туристичному поході чи на краєзнавчій екскурсії учень стикається з реальною дійсністю, яка є невичерпним джерелом когнітивних викликів та емоційних переживань [11].

Туристичний похід, будучи складною, багатокomпонентною діяльністю, вимагає від учасників мобілізації всіх психічних ресурсів: уваги для орієнтування на місцевості, пам'яті для відтворення топографічних знань, мислення для аналізу погодних умов та вибору оптимального маршруту, волі для подолання втоми. Така тотальна залученість особистості у процес діяльності створює потужний мотиваційний ефект, оскільки знання, здобуті такою ціною, набувають особливої особистісної цінності та міцності засвоєння [7].

Особливістю туристичної роботи є її універсальність та здатність позитивно впливати на учнів з різним вихідним рівнем мотивації. Для високо вмотивованих учнів, які мають глибокий інтерес до географії, туризм відкриває широке поле для реалізації дослідницьких амбіцій, виконання складних наукових завдань, участі в олімпіадах та конкурсах МАН. Для учнів із середнім рівнем мотивації, які сумлінно виконують завдання, але не виявляють особливої ініціативи, туристичні заходи можуть стати каталізатором переходу ситуативного інтересу в стійке захоплення, дозволяючи побачити практичну значущість шкільних знань. Найбільш значущим є вплив туризму на низькомотивованих учнів, для яких традиційний урок є нудним та обтяжливим [8].

Окремого аналізу потребує роль спортивного туризму у формуванні мотиваційно-вольової сфери учнів. Спортивний туризм, який включає пішохідний, гірський, водний, лижний, велосипедний, спелеотуризм та інші види, поєднує в собі пізнавальну спрямованість зі спортивним азартом та фізичним вдосконаленням [14]. Специфіка спортивного туризму полягає в необхідності подолання природних перешкод, що вимагає від учасників високого рівня фізичної підготовки, технічної майстерності та психологічної стійкості. Участь у категорійних походах та змаганнях формує такі важливі якості особистості, як цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, дисциплінованість, вміння працювати в команді. Змагальний елемент, притаманний спортивному туризму, виступає додатковим мотиватором, який спонукає учнів до постійної роботи над собою, вдосконалення своїх умінь та навичок [15]. Бажання отримати спортивний розряд, перемогти суперників, підкорити складну вершину стає драйвером, який тягне за собою й інтерес до географії району подорожі, його кліматичних та рельєфних особливостей. Спортивний туризм також сприяє соціалізації учнів, формуванню лідерських якостей та вміння взаємодіяти в колективі, що відповідає соціальним мотивам навчання.

Впровадження туристичної роботи в освітній процес має чітке нормативно-правове підґрунтя, закріплене в Конституції України. Стаття 45 Основного Закону гарантує кожному, хто працює, право на відпочинок, що забезпечується наданням вихідних днів, оплачуваної відпустки та встановленням розумної тривалості робочого часу [18], [19]. У контексті шкільної освіти це право трансформується у необхідність забезпечення учням повноцінного, змістовного відпочинку, який би сприяв відновленню їхніх фізичних та психічних сил. Туризм є однією з найефективніших форм активного відпочинку, який гармонійно поєднує рекреацію з пізнанням та оздоровленням [16]. Стаття 53 Конституції України проголошує право кожного на освіту та обов'язковість повної загальної середньої освіти [22], [23]. Реалізація цього права передбачає не лише проведення уроків, а й

створення умов для всебічного розвитку особистості, що неможливо без позакласної та позашкільної роботи, зокрема туристично-краєзнавчої [20], [21]. Таким чином, організація туристичної діяльності в школі є не просто бажаною ініціативою вчителя, а важливою складовою реалізації конституційних прав громадян на освіту, відпочинок та розвиток [17], [24].

Методика використання туристичної роботи для формування мотивації передбачає системний підхід, який охоплює всі етапи підготовки та проведення туристичних заходів. На підготовчому етапі ключовим завданням є створення інтриги, пробудження інтересу до майбутньої подорожі. Вчитель може використовувати такі прийоми, як "відстрочена відгадка", проблемні питання, робота з картами та путівниками [26]. Наприклад, при підготовці до вивчення теми "Світовий океан" можна запропонувати учням здійснити віртуальну, а згодом і реальну подорож до водної артерії свого краю, розв'язавши при цьому проблему цілісності водного простору Землі, незважаючи на його поділ материками. Такий підхід, що базується на методі "практичних теорій", дозволяє учням усвідомити практичну цінність теоретичних знань. Під час самого походу важливо підтримувати високий рівень пізнавальної активності, організовуючи спостереження, дослідження, квести, ігрові моменти. Використання сучасних технологій, таких як GPS-навігація, геокешинг, цифрова фотографія, робить процес пізнання більш сучасним та привабливим для "цифрового покоління" учнів. Завершальний етап — підбиття підсумків, оформлення звітів, презентацій, фотовиставок — дозволяє закріпити отримані знання, пережити ситуацію успіху та отримати суспільне визнання своїх досягнень, що є потужним підкріпленням мотивації [27].

Особливе місце в системі мотиваційних механізмів посідає екологічне виховання засобами туризму. Безпосередній контакт з природою, спостереження за її красою та вразливістю, участь у природоохоронних акціях формують в учнів екологічну свідомість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Розуміння екологічних проблем, бачення

наслідків антропогенного впливу на ландшафти спонукає учнів до пошуку шляхів їх вирішення, що вимагає глибоких знань з географії, біології, хімії. Екологічна мотивація, заснована на цінностях збереження життя на Землі, є одним із найвищих рівнів мотивації, який свідчить про громадянську зрілість особистості. Туристична робота дозволяє перевести екологічні знання з площини теоретичних декларацій у площину практичних дій, формуючи активну життєву позицію учнів [28].

Роль учителя в організації туристичної роботи та формуванні мотивації є визначальною. Учитель географії виступає не лише як носій знань, а й як фасилітатор, організатор, лідер, наставник. Від його професійної компетентності, ентузіазму, любові до предмета і туризму залежить успіх усієї справи. Учитель має володіти широким арсеналом методів і прийомів мотивації, вміти діагностувати потреби та інтереси учнів, створювати ситуації успіху, підтримувати ініціативу та самостійність [27]. Особистий приклад учителя, його захопленість подорожами, вміння бачити незвичайне у звичайному, його ерудиція та людяність є найсильнішим мотиватором для учнів. Підготовка майбутніх учителів географії до керівництва туристично-краєзнавчої роботою є важливим завданням педагогічної освіти, яке вимагає оволодіння не лише географічними знаннями, а й методикою організації туризму, психологією мотивації, основами безпеки життєдіяльності.

Практична спрямованість навчання географії засобами туризму є ще одним важливим аспектом мотивації. Сучасні учні прагматичні, вони хочуть знати, навіщо їм потрібні ті чи інші знання. Туризм дає переконливу відповідь на це запитання. Вміння орієнтуватися на місцевості, користуватися картою і компасом, розкладати намет, розпалювати багаття, надавати першу допомогу — це життєво необхідні навички, які можуть знадобитися в будь-якій ситуації [26]. Усвідомлення корисності географічних знань для виживання і безпеки в природному середовищі є сильним мотивом для їх засвоєння. Крім того, навички, здобуті в туризмі (планування, організація, командна робота,

лідерство), є універсальними компетенціями (soft skills), які високо цінуються на сучасному ринку праці.

1.3. Туристична робота як засіб мотивації до поглибленого вивчення географії

Туризм, як складне соціально-економічне явище, пройшов в своєму розвитку чотири історичних етапи становлення.

Перший етап характеризується зародженням туризму як такого, хронологічно сягаючи меж відповідно до 1841 року. В цей час він ще не мав сучасних рис, а радше проходив своє становлення і ще не був масовим, а радше способом більш багатшої верстви суспільства відпочивати від індустріальних міських буднів.

Другий етап вже характеризувався становленням туризму в сучасному галузевому розумінні, починаючи з того ж 1841 року до 1914 – період ще названий етапом елітарного туризму.

Третій ж бере початок із 1914-х років до 1945 року. Саме в цей час туристична галузь набирає масового значення та відбувається зародження цього явища, як індустрії.

Четвертий етап, який початково сягає повоєнного періоду після Другої світової війни (від кінця 1945 р.) і до сучасності та характеризується вже форсованою монополізацією наявних здобутків в галузі туризму.

Варто охарактеризувати ці етапи через призму суспільно-економічних процесів. Загалом з чого розпочався інтерес людства до подорожей? Що симулювало таку необхідність подорожей? Насамперед ще з самого початку своєї історії людство постійно вдавалось для міграції, задля пошуку сприятливіших умов життя, вищого рівня родючості земель, кліматичних умов тощо. Відповідно до цього в процесі помірної еволюції, а саме: розвитку товарно-грошових взаємин, загального поділу праці, розвитку прото-міст та міст близького до сьогоденного типу значення слова, диференціація

суспільства на робочий клас та управлінський, головні чинники, які стимулювали таку гостру необхідність в внутрішньому та зовнішньому переміщенні.

З самого початку зародження подорожі переслідували цілі задля виживання, пізнання чи навіть розваг, однак з певною глобалізацією цього процесу подорожі почали переслідувати і інші цілі :

- мистецькі (після прогресивного розвитку в галузі мистецтва, архітектури, живопису скульптур тощо, часто метою подорожі стали виключно естетичні цілі пізнання цих витворів мистецтва);

- медичні (разом з естетикою, людство досліджувало світ, природні надбання, сприятливі кліматичні умови для оздоровлення та відпочинку);

- теологічні (ще з доархаїчних часів люди відвідували святині, храми, здійснювали паломництво до різноманітних релігійних споруд).

Не зважаючи на такий вже досить широкий масштаб подорожей з різноманітним спрямуванням, туризм ще не мав такого виключного комерційного спрямування як в сьогоденні.

Наступний період в процесі розвитку туристичної діяльності стало виникнення міст та урбанізація – поділ праці на спеціалізації, грошові відносини на ярмарках, стимулювали обмін працівниками чи продукцією між містами та покращили загальні умови праці, спричинивши позитивні зрушення в галузі демографії.

Саме XIX ст. можна вважати етапом широкого розвитку туризму як сфери послуг, адже паралельно з активною розбудовою доріг та залізничних сполучень, Томасом Куком було створено найголовніший туристичний продукт: тур. Саме в цей період форсованими темпами розпочалась будівництво туристичної індустрії.

«Туристична індустрія – це сукупність виробництв різних галузей господарства, закладів культури, освіти, науки, що забезпечують створення матеріально-технічної бази туризму, підготовку кадрів і процес виробництва, реалізації і споживання туристичного продукту на основі використання

природних багатств, матеріальних і духовних цінностей суспільства» [9, с. 23]. Саме в повоєнні роки після Другої світової війни вилились сприятливі умови для розвитку туристичної індустрії – відкрились кордони, поділ праці між країнами розширився, приватна власність глобалізувалась, подальший розвиток та модернізація видів транспортного сполучення, поява зв'язку як такого. Та найголовнішим було те, що туризм розвинувся на рівень монополізації в сфері послуг: тобто де-факто став кремичною, самостійною сферою.

Кінець ХХ ст. став переломним для історії туризму в тому, що послуги туристичної індустрії перестали бути предметом розкоші та доступними тільки для найвищих кіл суспільства. Почали розроблятися різноманітні тури під широкий попит людей середнього та нижче середнього статків. Ці умови ще більше урізноманітнили туристичний ринок, стали поширюватись тури під різні рівні матеріального забезпечення населення.

Підсумовуючи таку вичерпну характеристику кожного етапу, можна зробити висновок, що на розвиток туризму та туристичної індустрії, як такої, вплинула чи мала низка факторів – соціальних, економічних, географічних, персоналізованих, та технічні модернізації.

В свою чергу фактори, що так чи інакше здійснили свій вплив на розвиток туризму також диференціюються на декілька груп:

1. На загальний розвиток туризму вплинули так і фактори як :
 - а) статичні (самі природні, географічні ,кліматичні умови, на які ніяк безпосередньо не вплинула людина, а лише пристосувала їх до туристичної індустрії);
 - б) динамічні (зміни, які внесла безпосередньо людина: демографічні, соціальні, економічні, політичні, технічні тощо).
2. Фактори, що так чи інакше здійснили вплив, негативний чи позитивний, на саму туристичну індустрію:
 - а) екзогенні (зовнішні) – фактори, що вплинули на сфери демографії, соціології, економіки чи фінансів;

б) ендогенні (внутрішні) – фактори, що вплинули на сфери ринку: сектори приватного туризму, загалом сфери послуг, маркетингу тощо.

Названі вище фактори в свою чергу диференціюються ще на підфактори :

а) екстенсивні – фактори, що загалом несуть в собі приріст, збільшення (до прикладу більша кількість залучених матеріальних благ, кількості працівників на виробництві тощо).

б) інтенсивні – фактори , що несуть в собі модернізацію, покращення, реформування (до прикладу самовдосконалення фахового персоналу, технічна модернізація, результативне використання наявних матеріальних ресурсів тощо.)

в) стримуючі – фактори, що руйнуюче впливають на розвиток туристичної індустрії (до прикладу демографічні чи економічні кризи, інфляція, глобальне потепління тощо).

3. Фактори , що здійснили вплив на обсяг діяльності в сфері туризму, важливо те, що вони є змінними залежно від туристичного сезону:

а) демографічні – фактори, що стосуються вікового діапазону туристів, сімейних статусів, рівня урбанізації міста, освітнього рівня тощо;

б) технологічні – фактори, що стосуються технічного оснащення та забезпечення задля успішної реалізації діяльності туристичної сфери (в інформаційному середовищі це насамперед оцифрування, маркетинг, реклама, піар та інше);

в) економічні – фактори, що стосуються загалом можливих фінансових витрат як і туристичних агенцій, так і безпосередньо туристів (до прикладу ВВП, кризове становище в країні в галузі фінансів, прожитковий мінімум тощо);

г) логістичні – фактори, що стосуються загалом сполучення, насамперед транспортного, хостелів, готелів, закладів харчування, та різноманітних туристичних послуг;

д) психологічні – фактори, що насамперед стосуються безпосередньо туриста (його моральний стан, потреба в зміні обстановки, стрес, хронічна втома, потреба у відпочинку, фізичний стан).

Проаналізувавши ці всі фактори, варто наголосити на тому, що без взаємозв'язку навколишнього середовища та туристичної індустрії шанс успішного надання послуг буде мінімальним – більшість туристичних маршрутів стосуються об'єктів навколишнього середовища, з метою оздоровлення, естетичного задоволення, відпочинку тощо. У випадку, якщо збереженість цих природних ресурсів не буде дотримано, з боку місцевого населення розгорнуться протести проти такого туристичного центру. Тому дуже важливо враховувати інтереси та вимоги обох сторін, задля успішності та результативності туристичної індустрії [9, с. 34].

В сьогоденні туризм, як окрему сферу послуг займає не останню роль своїм впливом на економіку країни, та навіть на міжнародному рівні, адже завдяки туристичним індустріям встановлюються і певні соціо-дипломатичні зв'язки між країнами.

Інтенсивний прогрес туристичної сфери несе виключно позитивні наслідки для країни: зростає внутрішній валовий продукт (ВВП), фінансові приходи внаслідок сплати туристами зборів та податків на користь країни, що надає туристичні послуги, ефект ланцюгового зростання (явище, коли клієнт купуючи послуги підтримує інші сфери діяльності в країні), прогрес для інфраструктури тощо.

Задля такої значної результативності туристичної індустріалізації необхідно враховувати і функціонал.

Зокрема, основними функціями туризму є:

- пізнавально-освітня функція (має на меті загалом встановити комунікацію, культурному обміні між населенням обох країн чи місцевим, ознайомлення з пам'ятками культури);

- соціальна функція (стосується насамперед людського фактору, вдосконалення умов праці, технічного забезпечення, загалом ,щоб турист повернув відновив свій моральний та фізичний ресурси);

- оздоровча функція (має на меті загалом туристу змінити стандартну обстановку, надати якісний сервіс, задля поновлення життєвого та морального ресурсів);

- виховна функція (полягає в тому, що міжкультурний досвід збагачує саму особистість, переформатовує його погляди на ту чи іншу культуру, тих чи інших народів, стимулює туристів до туристичної толерантності).

Ключовими формами реалізації туристичної роботи є:

1) учнівські угруповання географічного спрямування (гуртки, наукові товариства, клубні організації, сезонні угруповання);

2) експедиції (польові, наукові, пошукові, дослідницькі тощо);

3) екскурсії (краєзнавчі, історичні, екологічні та ін.);

4) походи (лижні, гірські, пішохідні та ін.);

5) змагання (спортивні, туристично-спортивні, природниці тощо);

6) туристичні прогулянки (індивідуальні, групові, краєзнавчі, навчальні тощо).

Основним мотиваційним механізмом у навчанні географії може бути закладена у формі. Так наприклад за найкращі теоретичні знання на уроці проводити відбір у більш практичні поїздки, або пропонувати кращі оцінки.

Іншим мотиваційним механізмом може слугувати участь та тим самим заохочення учнів через різні форми туристичної роботи про які піде мова далі.

Коротко охарактеризуємо кожен з форм, наголосимо на процесі їх реалізації, перевагах та недоліках:

1. Учнівські угруповання географічного спрямування :

1.1. Гурток – це загалом наймасштабніша форма туристичної роботи, яку здійснюють поза межами класно-урочної системи та навчального процесу, в позакласний час. Фактично гурток є самостійною ініціативою учнівського колективу, з метою спільних зацікавлень для досить тривалої колективної

діяльності, задля поглибленого вивчення шкільного предмету. В контексті вивчення шкільного курсу освітньої географії характерне створення краєзнавчо-туристичних гуртків, з метою віднайти спільне зацікавлення, розвинути в цьому спрямуванні на професійний рівень та поглибити свої знання з історії рідного краю за допомогою засобів туризму.

Створення гуртка має на меті чіткий перелік завдань – де-факто основними з яких є формування в учасників певних компетентностей внаслідок краєзнавчо-туристичної діяльності. До прикладу такими компетентностями є пізнавальна, творча, практична, соціальна та екологічна:

а) пізнавальна компетентність полягає загалом у ознайомленні та вивченні краєзнавства рідної місцевості, формуванні навичок дослідження та особистісного ставлення до досліджуваного;

б) практична компетентність, у свою чергу вже відноситься до застосування теоретичних напрацювань в практичному форматі – тобто насамперед це оволодіння навичками опису, запису краєзнавчих досліджень (ведення польового щоденника та зошита тощо), координації, топографії (вміння володіти компасом та картою задля орієнтації в просторі). Також до практичної компетентності входять навички виживання в польових умовах – розпалювання вогню, добування їжі, загалом ведення побуту та проживання в екстремальних умовах.

в) творча компетентність означає взагалі побудови в учасників гуртка ідейності організації та участі в різноманітних засобах туризму. Таких як екскурсії, експедиції, походи, тощо.

г) соціальна компетентність полягає у особистісній трансформації учасників гуртка, формування в них навичок командної, злагодженої роботи та навіть певних громадсько-суспільних рис, толерантності, бережливості до власної культури, самосвідомості тощо.

д) екологічна компетентність є теж надзвичайно важливою, адже вона передбачає побудову в учасників гуртка понятійного апарату екологічної культури та норм поведінки з природнім середовищем, навичок несення

відповідальності за власні вчинки щодо становища довкілля на різних територіальних рівнях (регіональний, місцевий, глобальний та ін.).

1.2. Наукові товариства – належать до спеціальних об'єднань, і мають значну відмінність від гуртків тим, що стосуються безпосередньо учнів старшого шкільного віку. Наукові товариства – це спеціальні організації, які теж базуються на спільних географічних зацікавленнях та наукових інтересів учасниками, однак на відміну від гуртка, наукові товариства характеризуються певним рівнем досягнень в обраній тематиці товариства.

Фактично наукові товариства це на щабель вищий рівень від гуртка, адже вони виступають вже не просто хобі чи захопленням, а можливостями майбутнього професійного спрямування, профорієнтації та професійного саморозвитку в даній галузі.

1.3. Клубні організації – належать до загальних організацій, як і гуртки, та мають на меті поширення своєї ініціативності на широкий учнівський загал на основі спільності зацікавлень. Клубні організації не мають певних вікових обмежень, адже їх учасниками можуть бути як вчителі, так і учні, чи їх батьки. Характеризуючи попередньо сказане можна висловити твердження. Що наукові товариства виступають на академічному рівні, тим часом як гуртки та клубні організації є радше захопленням чи пошуком «себе».

2. Експедиції є досить складним та спеціалізованим видом туристичної роботи і передбачає чимало навичок, які потребуються від учасника. Як правило вони можуть передбачати подолання гірської місцевості, або ще печери. Взагалі під цим терміном найчастіше розуміють, дуже вузькоспеціалізовану тривалу поїздку у важкодоступні ділянки території. Вони в сучасній Україні застосовуються достатньо рідко, однак все ж трапляються в Карпатах та у печерах півдня Тернопільщини.

3. Екскурсії – це цілеспрямоване відвідування природньої місцевості або історико-архітектурних локацій із просвітницькою або навчальною метою. Диференціюються за рівнем складності та тривалості на звичайно оглядові (не

передбачає спеціалізованого спорядження та великих часових затрат) та спеціалізовані, що можуть потребувати додаткових фінансів, або коштів.

4. Походами як правило є піші або вело чи водні тривалі подорожі, що передбачають життя в наметах, віддаленість від населених пунктів, максимальне заглиблення у природні ландшафти (ліси, поля, річки). Це, як і експедиції є досить специфічна та складна категорія, яку потрібно досить вдало планувати та готуватися.

5. Змагання є однією з найцікавіших та найбільш поширеною формою реалізації здобутих в ході теоретичної чи фізичної підготовки та передбачають активні фізичні дієства, що допомагають закріпити здобутий досвід чи знання на практиці.

6. Туристичні прогулянки є більш складним ніж звичайні екскурсії, однак досить доступною та легкою формою і може включати наприклад сплав на байдарках чи іншу подібного роду не спеціалізовану подію із взаємодії учнів із навколишнім середовищем.

Отже, можна підсумувати, що туризм пройшов у своєму розвитку досить довгу та складну історію та серію трансформацій. В його основу покладено ряд функцій та завдань, які він залежно від періоду виконував та продовжує виконувати на сьогодні.

Що стосується мотиваційного механізму у навчанні географії то він може здійснюватися за допомогою кількох чинників. В першу чергу зацікавити учнів вивчати теоретичні основи, а в якості підсумку та нагородження найкращі із них могли б отримувати можливість приймати участь у якійсь із форм реалізації туристичної роботи, чи то змагання, похід, експедиція чи будь яка інша форма.

Ще однією може слугувати учнівські об'єднання, як от гуртки і дублювання здобутків, здійснених у межах них у навчальний процес до відповідних тем. Зрештою така практика вже існує і може себе зарекомендувати, як робоча та актуальна.

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

2.1. Аналіз нормативно-правового забезпечення туристичної роботи в Україні

Організація та здійснення практичної туристичної діяльності в межах освітнього процесу вимагає певного правового регулювання, адже є певні державні вимоги, що покликані забезпечити безпеку учнів під час таких заходів, врегулювати навантаження та правову відповідальність організатора чи керівника позашкільного заходу та інше. Для цього варта врахувати основні законодавчі приписи, якими регулюють дану діяльність.

Першим нормативним документом, що узагальнено регулює питання позашкільної освіти, до числа якої можна віднести і туристичну роботу, що безумовно передбачає чимало практичних компонентів, що пов'язані із відвідуванням локацій поза школою та у вільний від навчання час, є Стаття 53 Конституції України, що гарантує доступність та безоплатність різних освітніх послуг, у тому числі і згадану [1].

Додатковими законодавчими актами є «Закон України про туризм», який хоч і регулює радше комерційну частину туристичної діяльності в Україні у найширшому її сенсі, однак він частково стосується і теми шкільного туризму, адже під час організації якогось із заходів, вчителі чи організатори події тісно співпрацюють із цими структурами і цей законодавчий акт можна теж вважати складовим нормативно-правової бази. В загальних рисах, закон регулює основні види діяльності та відносин у туристичній галузі України та взаємодію держави та її ставлення, політика та регулювання різних аспектів цієї діяльності на теренах нашої держави [2, С. 53-56].

Наступним рівнем законодавчого регулювання є спеціальні закони, що конкретизують основні. Так Закон України «Про освіту» (2017), чітко регулює нові підходи до здобуття освіти, одним із видів якої згадується «неформальна освіта», що по суті розкриває участь учнів у гуртках та інших позашкільних

форм, якими переважно є туристичні гуртки у школах чи спеціалізованих закладах [3].

Досить важливим для нашого дослідження є Закон України про позашкільну освіту, до якого і відноситься туристична робота в її практичному аспекті, адже вона передбачає подорожі, спортивні тренування, експедиції та походи, що безумовно відбуваються вже не у рамках освітнього процесу. Він загалом дає визначення діяльності спеціалізованих установ, які займаються позашкільною освітою, дає визначення самій роботі, регулює та дає оцінку загальним положенням існування та функціонування позашкільної освіти з метою правового регулювання, захисту прав дітей, конкретизація їхніх прав та можливостей в рамках діяльності чи навчання в таких позашкільних закладах та багато інших питань, що при практичному виконанні тих ж спортивних чи ознайомчих заходів безумовно будуть виникати [4].

Географічна освіта є складовою природничої освітньої галузі, що має свою значну специфіку, яка полягає у сильній потребі практичних заходів, тоді як багато інших предметів виконують всі поставлені завдання та вимоги лише за допомогою теоретичних занять. Потреба у заходах такого плану потребує і конкретного правового регулювання, що б давав чітко відповіді на запитання, які виникають у процесі практичної реалізації згаданих заходів та ініціатив. Одним із документів такого характеру є Державний стандарт базової середньої освіти, згідно 16 пункту якого, учень має «... володіє певними вміннями її дослідження» [5, с. 9], «... пізнає світ природи засобами наукового дослідження» [5, с. 9]. Також у додатках 9 та 10 цього ж документу подається розширена інформація, що стосується компетентностей, вміння, ставлення, знання, рівні оцінювання та інші важливі дані, що безпосередньо стосуються і туристичної роботи, адже вона може виступати одним із основних інструментів виконання рядку вище озвучених навичок, які має здобути учень в ході вивчення природничої освітньої галузі [5, С. 216-243].

Наступним по щаблю ієрархії йдуть різні положення, які регулюють туристичну роботу більш предметно. Вони вже конкретно визначають

характер роботи, види та форми та є фактичним документом, яким найчастіше на практиці керуються вчителі чи тренери.

Таким чином, можемо підсумувати, що туристична робота прямо, або опосередковано регулюється не лише постановами та законодавчими актами, що стосуються освіти, але і найвищими державними документами, як от конституція та ряд інших розглянутих документів.

2.2. Форми реалізації, проблеми та перспективи туристичної роботи у школах.

Сама туристична робота може бути максимально різноплановою та мати чимало цікавих форм, які можна реалізовувати по різному в залежно від інфраструктурної, ресурсної, кадрової, регіональної, природньої, рельєфної та інших обставин.

Що стосується першого (інфраструктури) то тут переваги мають школи у великих містах, які мають або на власній території обладнані спеціальні майданчики, де б можна було б забезпечити цілорічні тренування. Власне, якщо ми говоримо про більш спортивну частину організації туристичної роботи (тобто змагання, спортивні виїзди на природу, походи із подоланням складного рельєфу та інше), то перед вирушенням у весняно-літні поїздки, учні мають пройти спеціальну підготовку, як спортивну, що має покращити їхню загальну фізичну підготовку та витривалість, так і спеціалізовану, що має надати їм базові навички з техніки роботи із спорядженням та в команді.

Що стосується інших перелічених факторів то маємо розуміти, що різні регіони стоять у досить неоднаковим умовах стосовно економічних, кадрових та природніх умов налагодження туристичної роботи. Економічно набагато легше налагодити роботу у великих містах, де є інфраструктура та імовірно більша кількість фахівців, або можливостей здобути навички самому організатору. Також набагато легше залучити спонсорів, меценатів чи отримати кошти від органів державного самоврядування під конкретні

організації чи проекти. У бідніших регіонах така можливість є досить обмеженою, що може стати на заваді налагодженню ефективної роботи. Окрім того наявність кадрів змінюється в залежності від регіону.

Основними формами реалізації є: екскурсії, походи, експедиції, змагання та туристичні подорожі в рамках гуртків, або інших об'єднань. У попередніх розділах ми детально проаналізували кожен із згаданих видів, зараз ж хочемо зосередитися на конкретних формах реалізації кожного із видів [11].

Екскурсії є найпростішим способом реалізації туристичної роботи з учнівською молоддю та не потребує сильних організаторських затрат та підготовки. В число учасників такої події можна включати будь які вікові групи учнів та із навіть недостатнім рівнем фізичної чи спеціальної підготовки. Їхня суть полягає у огляді архітектурно-історичних пам'яток, природніх об'єктів та місцевостей із унікальним рел'єфом, рослинністю та інше. Ця форма є найпоширенішою і практикується мабуть у майже всіх навчальних закладах, адже найефективніше може закріпити знання здобуті на уроці [8].

Походи є вже більш складним та потребуючим спеціальних засобів та підготовки дійством. Походи у широкому розумінні передбачають життя у польових умовах та здійснити пішший (або вело чи водний) маршрут з цілю просвітництва чи відпочинку. В реаліях України найбільш реалістичним можна вважати пішохідний туризм по території краю, де ви навчаєтеся чи працюєте. Для цього потрібно мати деяке спорядження:

- 1) намет;
- 2) карімат, спальники;
- 3) котелки та інша польова посуда;
- 4) спеціальні похідні рюкзаки;
- 5) спеціальне взуття, яке б було зручне для довгої ходьби та водонепроникне;
- 6) інший одяг для польових умов та дощовик;

- 7) медичні препарати та засоби першої домедичної допомоги;
- 8) їжа, яку можна транспортувати у спекотній погоді та сирості та яка б відповідно не псувалася;
- 9) вміння та навички орієнтації на місцевості та паперову карту;
- 10) складений план маршруту, узгодження із спеціальними рятувальними службами та інше.

Отже, ми бачимо, що для походів вже потрібна спеціальне спорядження, деякі фінансові затрати, що є більшими за екскурсійні та спеціальні навички, якщо не всієї команди то окремих осіб в тому числі і керівника.

Експедиції є досить специфічним видом туристичної роботи та досить складними для втілення звичайними вчителями географії. Найчастіше це все ж професійні наукові подорожі із якоюсь чіткою дослідницькою метою. Найчастіше це можуть бути геологічні та спелеологічні експедиції

Геологічна експедиція маю мету досліджувати геологію краю, наявні гірські породи, відслонення. Для такої роботи гарно підходить горбиста місцевість, або кар'єри, що зняли із поверхні пухку земляну шапку та оголили гірські породи. Хоча цей вид роботи може дуже чудово дати дітям просте та практичне уявлення про складну тему геології та петрографії, однак для неї треба дуже вузькоспеціалізованого фахівця, який би вмів діяти нестандартно у польових умовах та просто пояснити дітям ту чи іншу знахідку чи явище. В практичній реалізації, це дещо схоже із походом, особливо по спорядженню, однак має іншу ціль. Цей вид роботи попри свою ефективність майже не втілюється у його чистому вигляді [4].

Не менш специфічною є спелеологічні експедиції, адже вони досить унікальні, а їхня методика майже не застосовується на практиці в інших видах. Взагалі спелеологія передбачає обстеження та картографування печер, що можуть стати гарними прикладами при вивченні картсування, водної ерозії та інших моментів. У печерному середовищі загалом своя дуже специфічна екосистема та геологічна ситуація, адже це фактично вимиті порожними у

товщах гіпсу, що мають у своєму складі додаткові породи та мінерали, що варті уваги.

Дітям може бути цікаво, адже печери мають у своєму арсеналі чимало цікавих явищ:

- 1) Унікальні карстові миття;
- 2) Не менш унікальні кристалічні утворення: кристали, сталагміти та інші;
- 3) Осадкові породи, що утворилися внаслідок миття цих порожнин водою;
- 4) Вапнякові накаплювання, що утворюють майже монолітну кірку навколо глини чи стіни печери;
- 5) Унікальну екосистему, що включає: сталу вологість, температуру, що відмінна від тої, що на поверхні;
- 6) Фауну, що проживає у досить специфічних умовах та дуже чутлива до антропогенного впливу: кажани, кристали.

Однак варта розуміти, що спелеологічна експедиція це найбільш небезпечний вид туристичної роботи. Дуже високий ризик травм в ході подолання печерних порожнин, у випадку дослідницької роботи по відкриттю або нових печер, або нових районів уже існуючих небезпекою є обвал ґрунту, або нестійких вапнякових нашарувань при карстовій лійці, яку досліджують, ризики заблукати або застрягнути у дуже вузькій та складній для проходження ділянці та інше [8].

Відзначимо, що цей вид експедицій не є доступним для всієї території України, адже печери зосереджені лише в двох регіонах: Гірський Крим та Захід України, що хоч не позбавляє можливості прийняти участь учням та керівникам із Києва чи Харкова, де є чимало спелеологів, однак досить утруднює як фізичне добирання до полігону роботи так і можливість досить обмеженої кількості тренувань, що може собі дозволити команда, із півночі чи сходу країни.

Потребує цей вид роботи і специфічне спорядження:

- 1) Начольний ліхтар із запасним акумулятором чи батареями;
- 2) Спеціальний одяг закритий між верхньою та нижньою частиною (переважно комбінезони);
- 3) Каски із можливістю кріпити на них світло;
- 4) Спеціальні транспортні мішки, які можливо тягнути та використовувати в замкнутому просторі;
- 5) За потреби гідрокостюм, якщо подолання печерних ділянок із високим рівнем води необхідний;
- 6) Спеціальне туристичне спорядження у випадку складних ділянок печери (карабіни, мотузки, обв'язки).

Отже, можемо бачити, що експедиції є досить специфічним та складним видом роботи та передбачає ряд не лише навичок, але і дуже специфічного спорядження, окрім того, що передбачає звичайний похід. Такого роду роботу майже не практикують школи, за деякими винятками.

Туристичні змагання відносяться вже радше до спортивного туризму та передбачають фізичне подолання складних ділянок місцевості за допомогою туристичного спорядження (мотузки, карабіки, обв'язки, жумари та інше). Цей вид роботи є досить поширеним та практикувався фактично у кожній області, де і проводилися змагання районного чи обласного рівня де можна було б закріпити власні здобутки.

Проблемами туристичної роботи завжди були фінанси та наявність кваліфікованих кадрів.

Фінансова складова туристичної роботи досить значна, адже туристичне спорядження є досить дороговартісним та часто потребує заміни через деякі проміжки часу. Через це багато шкіл не мають власного спорядження чи наметів, щоб здійснювати тренування. Якщо ми говоримо про подорожі, екскурсії, експедиції то вони потребують коштів на закупівлю їжі, палива чи квитків. Дуже часто це немалі суми, які досить складно дістати в умовах постійної стагнації культури та освіти [11].

Що стосується кадрових питань, то ситуація досить строката. Загалом у великих містах є достатньо кваліфікованих кадрів, які ідучи працювати у школи чи спеціалізовані заклади налагоджують туристичну роботу, однак у провінційних районах кадрів дуже не вистачає.

Перспективи у цієї галузі спорту на сьогодні досить великі, адже залучення молоді до вивчення географії є дуже важливим.

Отже, можна підсумувати, що на сьогодні туристична робота переживає певну кризу та перебудову, що в перспективі може значно покращити її роботу та оновити підходи та форми її реалізації.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ ЯК МОТИВАЦІЙНОГО ЗАСОБУ ДО ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

3.1. Розробка моделі туристично-освітньої діяльності

У сучасних умовах реформування національної системи освіти України, яка спрямована на інтеграцію в європейський освітній простір, особливої актуальності набуває пошук ефективних шляхів удосконалення навчально-виховного процесу. Географія як навчальна дисципліна володіє унікальним інтегративним потенціалом, поєднуючи природничі та суспільні аспекти пізнання світу. Однак традиційна класно-урочна система не завжди здатна забезпечити формування глибоких, практико-орієнтованих знань та ключових компетентностей учнів. У цьому контексті туристично-освітня діяльність виступає потужним інноваційним засобом, що дозволяє винести процес навчання за межі шкільних стін, занурити учня в реальне середовище та забезпечити безпосередню взаємодію з об'єктами вивчення.

Для системної організації цього процесу необхідна розробка науково обґрунтованої моделі, яка б чітко визначала цільові орієнтири, змістове наповнення, технологічні механізми реалізації та критерії оцінювання результатів. Моделювання як загальнонауковий метод пізнання дозволяє відтворити найсуттєвіші характеристики досліджуваного об'єкта, виявити внутрішні зв'язки та закономірності його функціонування.

Розроблена нами структурно-функціональна модель туристично-освітньої діяльності базується на принципах системності, діяльнісного підходу та гуманізації освіти. Вона являє собою цілісну педагогічну систему, архітектоніка якої складається з чотирьох взаємопов'язаних компонентів: цільового, змістового, технологічного та результативного. Кожен з цих компонентів виконує специфічну функцію, а їх синергетична взаємодія забезпечує досягнення головної мети — поглибленого вивчення географії та всебічного розвитку особистості учня.

Цільовий компонент є системоутворюючим елементом моделі, який визначає стратегію, мету та завдання туристично-освітньої діяльності, узгоджуючи їх із соціальним замовленням суспільства та державними стандартами освіти. Фундаментальною основою розробки цільового блоку виступає нормативно-правова база, передусім Конституція України, яка є Основним Законом держави і визначає пріоритети розвитку суспільства та особистості.

Відповідно до статті 23 Конституції України, кожна людина має невід'ємне право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [1]. Основний Закон також наголошує на тому, що особа має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. Це конституційне положення є методологічним підґрунтям для впровадження туристично-освітньої діяльності, оскільки саме в процесі подорожей, походів та екскурсій створюються оптимальні умови для самовираження, самопізнання та самореалізації учнів. Туризм як форма активної діяльності дозволяє гармонізувати фізичний, інтелектуальний та духовний розвиток, що повністю відповідає конституційним гарантіям.

Стаття 53 Конституції України проголошує, що кожен має право на освіту, а повна загальна середня освіта є обов'язковою [3]. Держава забезпечує доступність і безоплатність освіти, створюючи рівні умови для всіх громадян [2]. У контексті розроблюваної моделі це означає, що туристично-освітня діяльність повинна розглядатися не як елітарний вид дозвілля, а як доступний та ефективний засіб навчання, інтегрований у систему загальної середньої освіти. Реалізація права на якісну освіту передбачає використання різноманітних форм і методів навчання, серед яких туризм посідає чільне місце завдяки своїй здатності візуалізувати навчальний матеріал та формувати прикладні навички.

Виходячи з конституційних норм та специфіки географічної освіти, стратегічною метою моделі визначено формування географічної

компетентності та розвиток особистості учня засобами туристично-краєзнавчої діяльності. Ця мета декомпонується на систему завдань, які можна класифікувати за чотирма основними векторами: освітнім, виховним, розвивальним та профорієнтаційним.

Освітні завдання спрямовані на розширення та поглиблення системи знань. Як зазначають дослідники, суть краєзнавчо-туристичної роботи в школі полягає в тому, щоб відшукати, обґрунтувати і розкрити (обов'язково у взаємозв'язках і взаємозалежностях) всю сукупність особливостей, зосереджених на певній території земного простору [4]. Це дозволяє дати комплексну генетичну картину життя території у природно-історичному і соціально-економічному відношеннях. Завдання полягає у формуванні в учнів цілісного образу світу, розумінні причинно-наслідкових зв'язків між природними компонентами та діяльністю людини.

Виховні завдання цільового компонента базуються на потенціалі туризму у формуванні громадянських якостей. Туристсько-краєзнавча робота займає ключове місце в національно-патріотичному вихованні молодого покоління. Участь у Всеукраїнському русі учнівської молоді, дослідження традицій, звичаїв та обрядів народу, відвідування історичних місць сприяє вихованню в учнів національної самосвідомості та гордості за свою Батьківщину [10, 14]. Крім того, польові умови формують такі морально-вольові якості, як колективізм, взаємодопомога, відповідальність, дисциплінованість, здатність долати труднощі.

Розвивальні завдання орієнтовані на розвиток пізнавальних процесів (мислення, пам'яті, уваги, уяви) та фізичних якостей. Туризм, поєднуючи інтелектуальне навантаження з фізичною активністю, сприяє гармонійному розвитку дитини. Спортивний туризм, як зазначають Ю. А. Грабовський та О. В. Скалій, висуває вимоги до фізичної підготовки, витривалості та координації рухів, що є невід'ємною складовою здоров'я [5].

Профорієнтаційні завдання моделі передбачають ознайомлення учнів зі світом професій, пов'язаних з науками про Землю та сферою обслуговування.

У процесі туристичної діяльності учні пробують себе в ролі гідрологів, геологів, екологів, екскурсоводів, інструкторів. Профорієнтаційна функція передбачає допомогу у виборі майбутньої професії на основі особистої зацікавленості певним аспектом суспільної діяльності та власної участі у вирішенні конкретних проблем [6, 11]. Свідомий вибір професії є запорукою успішної самореалізації особистості в майбутньому.

Таким чином, цільовий компонент, ґрунтуючись на Конституції України, задає чіткі орієнтири для розгортання всіх інших компонентів моделі, визначаючи їх спрямованість на комплексний розвиток учня як громадянина, дослідника та особистості.

Змістовий компонент моделі розкриває сутність навчальної інформації, умінь та навичок, якими повинні оволодіти учні в процесі туристично-освітньої діяльності. Він формується на основі міждисциплінарної інтеграції, поєднуючи академічні знання з географії, основи туристознавства, краєзнавства та спеціальні технічні навички спортивного туризму. Зміст навчання структурується таким чином, щоб забезпечити поєднання теоретичної підготовки з практичною діяльністю.

Фундаментальну основу змістового компонента складають наукові положення географії туризму, розроблені у працях С. П. Кузика. Учні повинні засвоїти понятійний апарат, розуміти туризм як складну соціально-економічну систему та знати класифікацію видів туризму. Згідно зі С. Кузиком, класифікація туризму здійснюється за різними ознаками, які є важливими для географічного аналізу [8]. За географічним принципом учні вивчають поділ туризму на внутрішній (у межах країни) та міжнародний. Це дозволяє аналізувати туристичні потоки, розуміти різницю між в'їзним та виїзним туризмом, оцінювати вплив туризму на економіку регіону та держави. За метою поїздки зміст навчання охоплює широкий спектр видів туризму: рекреаційний, оздоровчий, пізнавальний, професійно-діловий, спортивний, релігійний, екотуризм, пригодницький, сільський тощо [7, 15].

Особлива увага у змістовому компоненті приділяється вивченню спеціалізованих видів туризму, які мають найбільший освітній потенціал для географії. Екотуризм, наприклад, передбачає вивчення природних комплексів, проблем охорони навколишнього середовища, формування екологічної свідомості. Релігійний (паломницький) туризм знайомить з культурною спадщиною, історією релігії, архітектурними пам'ятками. Спортивний туризм розглядається не лише як засіб фізичного виховання, але і як спосіб пізнання можливостей людського організму в умовах природного середовища.

Важливим елементом змісту є вивчення організаційних засад туристичної діяльності, що базується на роботах О. С. Андрущенко. Учні повинні розуміти сутність понять "організація" та "туристичний продукт". Зміст включає ознайомлення з умовами створення та реалізації туристичного продукту, законодавчими актами та нормативними документами, що регулюють цю сферу [9]. Знання про міжнародні організації, що координують туристичну діяльність, та державні механізми регулювання в Україні (Державне агентство розвитку туризму, Стратегія розвитку туризму і курортів) дозволяє учням сформуванати уявлення про туризм як важливу галузь національної та світової економіки.

Краєзнавчий аспект змістового компонента націлений на поглиблене вивчення рідного краю. Програма туристично-краєзнавчої роботи включає вивчення природи, населення, господарства, історії та культури своєї місцевості. Зміст навчання передбачає оволодіння методикою краєзнавчих досліджень: літературним методом (робота з архівними матеріалами, джерелами), статистичним методом (аналіз кількісних показників), методом спостереження (візуальна фіксація об'єктів та явищ), картографічним методом (робота з картами, планами, схемами). Картографічний метод є одним із ключових у географії, тому учні вчать "читати" карту, орієнтуватися за нею, складати власні маршрутні схеми.

Окремий блок змістового компонента присвячений техніці та тактиці спортивного туризму, що базується на навчальних посібниках Ю. А.

Грабовського, О. В. Скалія та Т. В. Скалій. Цей блок включає знання про класифікацію туристичних походів за категоріями складності, вимоги до підбору групового та особистого спорядження, правила організації харчування та гігієни в поході [5, 13]. Зміст навчання охоплює детальне вивчення техніки подолання природних перешкод: водних (бріди, переправи над водою), гірських (скельні ділянки, схили), лісових завалів. Учні повинні знати види туристичних вузлів, їх призначення та техніку в'язання, що є необхідною умовою безпеки.

Важливим є також блок знань з топографії та спортивного орієнтування. Учні вивчають умовні знаки спортивних карт, методика руху за азимутом, способи визначення сторін горизонту без компаса. Спортивне орієнтування розглядається як інтелектуальний вид спорту, що вимагає швидкого аналізу ситуації та прийняття рішень.

Також змістовий компонент обов'язково включає питання безпеки життєдіяльності. Учні вивчають правила надання першої домедичної допомоги, склад похідної аптечки, дії в екстремальних ситуаціях. Вибір місця для біваку, забезпечення питною водою (вимоги до джерел, проточність), санітарні норми — це ті практичні знання, які забезпечують безпеку учасників походу [11, 13].

Отже, змістовий компонент моделі є багатограним та інтегративним, охоплюючи теоретичні знання з географії та туризмознавства, організаційно-правові аспекти туристичної діяльності, методика наукових досліджень та практичні навички спортивного туризму і життєзабезпечення в природних умовах.

Технологічний компонент моделі визначає процесуальну сторону реалізації туристично-освітньої діяльності, відповідаючи на питання, яким чином організувати навчання для досягнення поставлених цілей та засвоєння визначеного змісту. Він включає систему організаційних форм, методів навчання, засобів та педагогічних технологій, які забезпечують активну взаємодію учасників освітнього процесу.

Організаційні форми туристично-краєзнавчої діяльності характеризуються значною різноманітністю. Науковці виділяють дві основні групи форм: стаціонарні та туристичні (польові). До стаціонарних форм, які реалізуються в умовах школи або населеного пункту, належать робота на географічному майданчику, фенологічні спостереження, краєзнавчі олімпіади, конференції, лекторії, вікторини, інтелектуальні ігри (брейн-ринги, КВК). Найпоширенішою формою є краєзнавчий гурток — організована група учнів, що поглиблено вивчає рідний край. Гурток може працювати за секціями, якщо кількість учасників велика, що дозволяє диференціювати завдання та враховувати інтереси кожного учня [4, 10].

Туристичні форми роботи передбачають безпосередній вихід на місцевість. До них відносяться прогулянки, екскурсії (навчальні, пізнавальні), походи (одnodенні походи вихідного дня, багатоденні категорійні та ступеневі походи), експедиції, туристичні змагання та зльоти [12, 15]. Екскурсії та походи є ефективним засобом візуалізації географічних знань, розширення кругозору та виховання любові до природи. Методика проведення екскурсій включає підготовчий етап (визначення мети, об'єктів, розробка маршруту), власне проведення (розповідь, показ, виконання завдань) та підведення підсумків.

Технологія організації туристичного походу є складним алгоритмом дій, детально описаним у роботах Ю. А. Грабовського. Вона включає комплектування групи, розподіл обов'язків (командир, штурман, завгосп, санітар, краєзнавець, фотограф тощо), що сприяє розвитку самоврядування [5]. Важливим етапом є планування маршруту, складання кошторису, підготовка картографічного матеріалу та спорядження. Під час походу відпрацьовуються тактика і техніка пересування, організація біваків, приготування їжі. Педагогічна цінність полягає у залученні кожного учня до виконання відповідальних доручень, що формує соціальну активність та лідерські якості.

Особливе місце в технологічному компоненті займають методи та прийоми спортивного туризму. Техніка подолання перешкод вимагає спеціальної підготовки. Переправи через водні перешкоди (вбхід, по кладі, навісні переправи), рух по гірських схилах (скельні, трав'янисті, осипи), подолання лісових завалів — це елементи, які розвивають фізичні якості та координацію. Навчання техніці в'язання туристичних вузлів (прямий, провідник, вісімка, булінь та інші) та їх застосування для страховки та самостраховки є важливою складовою технологічного процесу. Змагання зі спортивного туризму, що проводяться за чіткими правилами, дозволяють оцінити рівень технічної підготовки учасників та стимулюють їх до вдосконалення навичок.

Дослідницька складова технологічного компонента реалізується через організацію краєзнавчих експедицій та польових практик. Методика досліджень передбачає поетапність: підготовчий етап (вивчення літератури, постановка завдань), польовий етап (збір фактичного матеріалу, спостереження, вимірювання, опитування населення) та камеральний етап (обробка даних, систематизація, написання звітів, оформлення колекцій). Під час досліджень учні використовують різноманітні методи: візуальний, описовий, картографічний, соціологічний. Важливим є використання сучасних засобів: GPS-навігаторів, цифрової фото- та відеотехніки, комп'ютерних програм для обробки даних.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) є невід'ємною частиною сучасної моделі. Інтерактивні джерела інформації, мережа Інтернет, геоінформаційні системи (ГІС) використовуються для пошуку краєзнавчих матеріалів, прокладання маршрутів, створення віртуальних екскурсій та презентацій.

Управлінський аспект технологічного компонента базується на принципах організації туристичної діяльності, викладених О. С. Андрущенко. Вчитель виступає як менеджер освітнього процесу, забезпечуючи координацію дій всіх учасників, дотримання нормативних вимог та правил

безпеки [9]. Важливим є створення сприятливого психологічного клімату в групі, профілактика конфліктів, що можливе завдяки правильному підбору учасників та організації командної роботи.

Безпека є наскрізною вимогою технологічного компонента. Вона забезпечується ретельним плануванням, дотриманням правил техніки безпеки на маршруті, контролем за станом здоров'я учасників, правильним вибором місця для ночівлі (безпека схилів, відсутність сухостою, якість води). Таким чином, технологічний компонент моделі забезпечує реалізацію змісту через поєднання активних форм і методів навчання, дослідницької діяльності та сучасних технологій, створюючи умови для практичного застосування географічних знань.

Результативний компонент є завершальним елементом моделі, який відображає ефективність впровадження туристично-освітньої діяльності та ступінь досягнення поставленої мети. Він включає систему критеріїв, показників та методів діагностики, що дозволяють оцінити якісні та кількісні зміни в рівні підготовки та розвитку учнів.

Головним інтегративним результатом реалізації моделі є сформованість ключових та предметних (географічних) компетентностей учнів. Географічна компетентність розглядається як здатність учня застосовувати географічні знання та вміння в практичній діяльності та повсякденному житті. Вона включає кілька складових.

Когнітивний компонент передбачає наявність глибоких та системних знань про географічні об'єкти, явища та процеси, розуміння закономірностей розвитку природи і суспільства. Учні повинні демонструвати знання класифікації туризму за С. Кузиком [8], розуміти структуру туристичної галузі, знати географію рідного краю.

Діяльнісний (праксеологічний) компонент характеризується володінням методами географічних досліджень, умінням працювати з картами та іншими джерелами інформації, навичками орієнтування на місцевості. Сюди ж відносяться сформовані вміння та навички зі спортивного туризму: техніка

пересування, подолання перешкод, організація побуту в польових умовах, надання першої допомоги (за методиками Ю. Грабовського) [5]. Показником результативності є здатність учнів самостійно планувати та здійснювати туристичні походи, проводити краєзнавчі дослідження.

Ціннісний (аксіологічний) компонент відображає сформованість емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу. Це виявляється у патріотизмі, любові до рідного краю, екологічній культурі, відповідальному ставленні до збереження природної та історико-культурної спадщини. Важливим результатом є сформованість громадянської позиції, готовність до виконання обов'язків перед суспільством, як це передбачено Конституцією України [1].

Особистісний результат виявляється у розвитку психологічних якостей: комунікабельності, лідерства, вольової стійкості, ініціативності, толерантності. Туристична діяльність сприяє соціалізації учнів, їх адаптації в колективі, формуванню навичок командної роботи.

Профорієнтаційний ефект моделі оцінюється за ступенем готовності учнів до вибору професії, наявністю стійкого інтересу до спеціальностей географічного та туристичного профілю.

Для оцінювання результатів використовуються різноманітні методи діагностики. Рівень навчальних досягнень з географії оцінюється за традиційною шкалою (відмінно, добре, задовільно, незадовільно) на основі виконання навчальних завдань, тестів, захисту рефератів та наукових робіт. Оцінка практичних навичок зі спортивного туризму здійснюється під час змагань та залікових походів, де використовуються об'єктивні критерії: час проходження дистанції, кількість штрафних балів за технічні помилки, правильність виконання тактичних завдань. Діагностика особистісних якостей та рівня вихованості проводиться методами спостереження, анкетування, психологічного тестування. Важливим індикатором є активність учнів у позакласній роботі, їх участь у краєзнавчих конференціях, олімпіадах,

екологічних акціях. Підвищення рівня фізичного розвитку та здоров'я учнів також є важливим показником ефективності моделі.

Результативний компонент забезпечує зворотний зв'язок у системі, дозволяючи аналізувати отримані дані, виявляти недоліки та вносити корективи у зміст та технологію навчання. Порівняння досягнутих результатів із запланованими цілями дозволяє визначити ефективність розробленої моделі та окреслити шляхи її подальшого вдосконалення.

Розроблена модель туристично-освітньої діяльності для поглибленого вивчення географії є науково обґрунтованою педагогічною системою, що відповідає сучасним вимогам суспільства та держави. Вона базується на міцному нормативно-правовому фундаменті Конституції України, забезпечуючи реалізацію права на освіту та всебічний розвиток особистості. Змістове наповнення моделі інтегрує досягнення географічної науки (С. Кузик), теорії організації туризму (О. Андрущенко) та методики спортивного туризму (Ю. Грабовський), створюючи умови для формування комплексної географічної компетентності. Технологічний компонент забезпечує активне залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності через різноманітність форм і методів роботи. Результативний компонент дозволяє об'єктивно оцінити ефективність моделі та її вплив на розвиток особистості учня. Впровадження цієї моделі в практику роботи закладів освіти сприятиме підвищенню якості географічної освіти, вихованню свідомих громадян-патріотів та формуванню здорового способу життя учнівської молоді.

3.2. Методи і форми організації туристичних заходів

Аналіз сучасного стану розвитку дитячо-юнацького туризму в Україні дозволяє стверджувати, що ефективність туристично-краєзнавчої роботи безпосередньо залежить від наукової обґрунтованості методів її організації та чіткої структуризації діяльності учасників навчально-виховного процесу.

Розглядаючи туризм як специфічну територіальну рекреаційну систему, що складається з взаємопов'язаних підсистем суб'єкта та об'єкта діяльності, необхідно зазначити, що центральним елементом цієї системи виступає дитина або молода людина, потреби якої визначають зміст та форми роботи [1]. У цьому контексті організація туристичних заходів трансформується зі спонтанного процесу у складну педагогічну технологію, яка вимагає детального планування, розподілу соціальних ролей та дотримання методичних алгоритмів на всіх етапах реалізації проекту. Особливої уваги заслуговує трансформація традиційних уявлень про розподіл обов'язків у групі, де замість формального переліку функцій доцільно розглядати динамічну соціально-рольову структуру, що забезпечує життєдіяльність колективу в автономних умовах [3].

Організаційна структура туристичної групи, яка є базовою одиницею в системі дитячо-юнацького туризму, базується на принципах самоврядування, де кожен учасник виконує чітко окреслену соціальну роль, що сприяє не лише успішному проходженню маршруту, але й формуванню лідерських якостей, відповідальності та навичок командної роботи. Центральною фігурою учнівського самоврядування у туристичній групі виступає командир, який є правою рукою керівника-педагога та очолює раду командирів або керівний орган походу. Функціонал командира є надзвичайно широким і охоплює всі етапи туристичного циклу. У підготовчий період саме на плечі командира лягає відповідальність за організацію та контроль роботи всіх членів групи, складання графіків підготовки та чергувань, а також координацію взаємодії між різними службами. Під час проходження маршруту командир здійснює оперативний контроль за діяльністю чергових командирів, забезпечує дотримання дисципліни та розпорядку дня, а у разі виникнення позаштатних ситуацій бере на себе координацію дій групи, надаючи допомогу тим, хто її потребує. Його роль не завершується з фінішем походу, оскільки він бере активну участь у підведенні підсумків, аналізі помилок та оцінці роботи кожного учасника, що є важливим елементом виховного впливу [2, 4].

Безпосереднім заступником командира з техніко-тактичних питань виступає штурман, або старший провідник, чия діяльність є критично важливою для безпечного та своєчасного проходження маршруту. Ця соціальна роль вимагає від учня спеціальних знань з топографії, картографії та орієнтування на місцевості. Обов'язки штурмана розпочинаються задовго до виходу на маршрут: він здійснює детальний підбір картографічного та описового матеріалу, розробляє основну нитку маршруту та запасні варіанти, узгоджує їх з головним краєзнавцем та місцевими туристичними організаціями. У процесі походу штурман очолює техніко-тактичний відділ, до якого можуть входити хронометристи та розвідники, керує рухом групи, визначає оптимальні місця для привалів та ночівель, веде технічний опис проходження складних ділянок та слідкує за дотриманням графіку руху. Після завершення подорожі штурман відповідає за створення чистової карти маршруту, технічного звіту та схеми проходження, що є невід'ємною частиною звітної документації [4].

Надзвичайно важливою для забезпечення життєдіяльності групи є роль завідувача господарством (завгоспа), яка часто поділяється на дві спеціалізації: завгосп по харчуванню (завпіт) та завгосп по спорядженню. Завгосп по харчуванню виконує складну логістичну та економічну функцію, відповідаючи за складання меню, розрахунок калорійності раціону, формування списку продуктів та їх закупівлю. Під час походу він контролює витрати продовольства, керує роботою чергових кухарів, слідкує за якістю приготування їжі та санітарним станом посуду. Завгосп по спорядженню, у свою чергу, відповідає за матеріально-технічну базу: він організовує підбір, перевірку та ремонт групового (намети, котли, сокири) та особистого спорядження, слідкує за його розподілом між учасниками з урахуванням фізичних можливостей кожного ("вагові характеристики вантажу") та контролює його стан протягом усього маршруту. Тісно пов'язана з цією роллю діяльність ремонтного майстра, який забезпечує технічну підтримку, маючи

при собі ремонтний набір для лагодження спорядження в польових умовах [4, 5].

Медико-біологічний супровід групи забезпечує санітар, або санінструктор. Ця роль вимагає базових медичних знань та високої відповідальності. У підготовчий період санітар комплектує похідну аптечку, враховуючи специфіку району подорожі та індивідуальні особливості здоров'я учасників. Під час маршруту він не лише надає першу домедичну допомогу у разі травм чи захворювань, але й здійснює постійний контроль за дотриманням санітарно-гігієнічних норм: перевіряє якість питної води, слідкує за чистотою посуду та особистою гігієною туристів, контролює відповідність одягу погодним умовам. Важливою функцією санітара є моніторинг фізичного та психологічного стану учасників, що дозволяє своєчасно виявити ознаки перевтоми та скоригувати режим руху спільно з керівником та фізоргом. Останній, до речі, відповідає за фізичну підготовку групи, проведення ранкової зарядки та розминок на привалах, а також організовує спортивне дозвілля, забезпечуючи підтримання належної фізичної форми учасників протягом усього походу [4].

Інтелектуальну та дослідницьку складову туристичного заходу забезпечує головний краєзнавець, який фактично є заступником командира з наукової роботи. Він координує діяльність пошукових груп та окремих дослідників, організовує збір інформації про історію, природу та культуру району подорожі, планує екскурсії та зустрічі з цікавими людьми. Краєзнавець відповідає за змістове наповнення походу, проведення спостережень та фіксацію їх результатів. Документування подій та вражень покладено на літописця (редактора щоденника) та фотографа, які фіксують хронологію подорожі, погодні умови, цікаві події та створюють візуальний літопис походу, що згодом стає основою для звітів, стінгазет та музейних експозицій. Фінансова дисципліна забезпечується скарбником, який веде облік витрат, збирає кошти та звітує про їх використання, а психологічний клімат підтримує культорг, організовуючи дозвілля, ігри та свята [7].

У контексті спортивного туризму соціально-рольова структура набуває специфічних рис, орієнтованих на змагальну діяльність. Тут виділяють такі категорії, як "Група лідерів" (змагальне ядро, що складається з найбільш досвідчених спортсменів), "Майстер-наставник" та "Технічні судді". Майстер-наставник відіграє ключову роль у підготовці команди, допомагаючи учасникам опанувати складні технічні прийоми (робота з мотузками, рятувальні роботи, скелелазіння) та контролюючи їх виконання. Технічні судді забезпечують об'єктивний контроль за дотриманням правил змагань, фіксацію часу та результатів, що дозволяє перетворити тренувальний процес на ефективну систему підготовки до виступів високого рівня. Така розгалужена та деталізована структура ролей дозволяє охопити всіх учасників групи активною діяльністю, перетворюючи їх з пасивних спостерігачів на творців спільного туристичного продукту [6].

Методологія організації туристично-краєзнавчої роботи нерозривно пов'язана з циклічністю туристичних заходів, яка передбачає чітку послідовність етапів: підготовчого, польового та підсумкового (камерального). Ігнорування або неналежне виконання завдань будь-якого з цих етапів неминуче призводить до зниження ефективності всього заходу. Підготовчий етап є фундаментом успішної подорожі. Він розпочинається з вибору району та розробки маршруту, що є компетенцією керівника та штурмана. На цьому етапі відбувається комплектування групи, розподіл обов'язків, оформлення маршрутної документації (маршрутний лист або книжка), затвердження маршруту в маршрутно-кваліфікаційній комісії (МКК) та отримання необхідних дозволів. Особлива увага приділяється вивченню району подорожі, підбору картографічного матеріалу, розробці кошторису та закупівлі продуктів і спорядження. Важливою складовою є фізична та технічна підготовка учасників, проведення тренувальних походів, вивчення правил техніки безпеки та надання першої допомоги [2, 5].

Польовий етап, або етап проведення подорожі, є кульмінацією туристичного циклу. Він включає безпосереднє проходження маршруту,

організацію життєдіяльності групи в польових умовах (облаштування бівуаків, приготування їжі, забезпечення безпеки) та виконання краєзнавчо-дослідницьких завдань. На цьому етапі реалізується весь підготовчий потенціал групи: штурмани ведуть групу за маршрутом, завгоспи забезпечують побут, краєзнавці проводять дослідження. Специфіка польового етапу полягає в необхідності постійної адаптації до змінних погодних умов, стану групи та непередбачуваних обставин, що вимагає від керівника та органів самоврядування гнучкості та оперативності у прийнятті рішень [5].

Завершальним, але не менш важливим, є підсумковий (камеральний) етап, який спрямований на аналіз та закріплення отриманих результатів. Він включає складання звіту про похід, оформлення розрядних документів, ремонт та здачу спорядження, фінансовий звіт. Особливе значення має обробка зібраних краєзнавчих матеріалів: систематизація колекцій, написання наукових статей, оформлення стендів для шкільного музею, створення фото- та відеозвітів. Важливим виховним моментом є проведення підсумкового вечора, де аналізуються досягнення та помилки, відзначаються кращі учасники та будуються плани на майбутнє [5].

Окремого розгляду потребує методика проведення дослідницької роботи під час туристичних заходів, яка суттєво відрізняється від традиційних екскурсійних форм. Якщо оглядові екскурсії спрямовані на пасивне сприйняття інформації, то дослідницькі заходи передбачають активну участь школярів у вивченні довкілля за допомогою наукових методів [8]. При проведенні польових досліджень ґрунтів та рослинності важливим є правильний вибір дослідних ділянок. Для уникнення помилок та отримання репрезентативних даних рекомендується закладати ділянки прямокутної форми з 3-4 кратною повторністю. Обов'язковою умовою є наявність контрольних ділянок для порівняння результатів. Методика відбору ґрунтових проб передбачає визначення маршруту (по діагоналі або зигзагом), зняття верхнього шару ґрунту на глибину штика лопати (15-20 см) та формування

змішаної проби шляхом об'єднання та ретельного перемішування індивідуальних зразків [10, 11, 12].

При вивченні рослинного покриву використовуються методи облікових ділянок та пробних снопів. На виділених ділянках (зазвичай 1 м²) проводиться підрахунок густоти рослин, визначення видового складу та відбір пробних снопів для визначення біомаси. Для дослідження лісових фітоценозів застосовується методика закладання пробних площ розміром 100 м², на яких проводиться інвентаризація дерев та чагарників, вимірювання їх діаметру та висоти, опис підліску та трав'яного покриву. Важливим етапом є вивчення ярусності лісу, визначення домінантних видів та аналіз їх взаємозв'язків з умовами середовища. Гідрологічні дослідження включають візуальний огляд водойми, оцінку її санітарного стану, вимірювання фізичних параметрів води (температура, прозорість, швидкість течії) та опис прибережної рослинності [9, 14].

Ефективність дослідницької екскурсії значною мірою залежить від методики її проведення. Вступна бесіда вчителя має на меті актуалізувати знання учнів, поставити проблемні питання та провести інструктаж. Основна частина екскурсії – це самостійна робота учнів у групах (ланках), кожна з яких отримує конкретне завдання та необхідний інструментарій. Вчитель виступає у ролі консультанта, координуючи роботу груп та допомагаючи у вирішенні складних питань, але не підміняючи діяльність учнів. Завершальний етап екскурсії передбачає узагальнення отриманих результатів, обговорення спостережень та формулювання висновків про закономірності функціонування природних комплексів. Така організація роботи сприяє не лише глибокому засвоєнню навчального матеріалу, але й формуванню дослідницьких навичок, екологічної свідомості та бережливого ставлення до природи [13].

Тому, організація туристично-краєзнавчої роботи вимагає комплексного підходу, що поєднує в собі чітку структуру соціальних ролей, дотримання етапності проведення заходів та використання науково обґрунтованих

методик польових досліджень. Трансформація традиційних форм роботи у цілісну педагогічну систему дозволяє максимально ефективно використовувати виховний та освітній потенціал туризму, формуючи гармонійно розвинену особистість, здатну до активної взаємодії з навколишнім світом. Розуміння функцій кожного учасника групи, від командира до рядового дослідника, та володіння інструментарієм пізнання рідного краю є запорукою успішної реалізації завдань дитячо-юнацького туризму як важливої складової національної системи освіти і виховання. Глибокий аналіз функціональних обов'язків, процедур підготовки та методології досліджень демонструє, що туризм є не просто формою дозвілля, а потужним засобом соціалізації, фізичного загартування та інтелектуального розвитку молоді, що вимагає від організаторів високого професіоналізму та відданості справі.

3.3. Оцінювання ефективності туристичної роботи у формуванні мотивації

Завершальним етапом наукового пошуку стало проведення детального аналізу та інтерпретації результатів педагогічного експерименту, метою якого була верифікація ефективності розробленої методичної системи використання туристичної роботи як засобу формування мотивації навчальної діяльності учнів на уроках географії та в позаурочний час, оскільки логіка дослідження вимагала зіставлення емпіричних даних, отриманих на етапі констатувального зрізу, з результатами підсумкової діагностики після завершення формувального етапу для виявлення динаміки змін у мотиваційній сфері та рівні навчальних досягнень школярів. Ефективність запропонованої методики визначалася на основі порівняльного аналізу показників контрольних та експериментальних груп, що дозволило об'єктивно оцінити вплив туристично-краєзнавчої діяльності на пізнавальний інтерес учнів, а валідність отриманих результатів забезпечувалася використанням комплексу

взаємодоповнюючих діагностичних методик та методів математичної статистики [1, 2].

Для забезпечення надійності висновків було розроблено та обґрунтовано критеріально-діагностичний апарат, який охоплював когнітивний, мотиваційно-ціннісний та діяльнісний компоненти навчальної діяльності, причому оцінювання здійснювалося на основі методик, адаптованих до специфіки географічної освіти та вікових особливостей учнів підліткового віку. Ключовим завданням аналітичної роботи в межах даного розділу було не лише зафіксувати кількісні зміни в успішності учнів, але й, що більш важливо, виявити глибокі якісні трансформації в структурі їхньої мотивації, зокрема перехід від домінування зовнішніх стимулів, таких як оцінка чи уникнення покарання, до внутрішніх мотивів, пов'язаних із безпосереднім інтересом до змісту предмета, процесу пізнання та прагненням до саморозвитку засобами туризму [5].

Основним інструментом для оцінювання рівня навчальних досягнень з географії, що становить когнітивний компонент дослідження, було обрано методику С.Г. Коберніка, яка дозволяє чітко диференціювати знання та вміння учнів, особливо в контексті картографічної грамотності, що є критично важливим для туристичної роботи. Відповідно до цієї методики, навчальні досягнення учнів класифікувалися за чотирма дидактичними рівнями: початковим, середнім, достатнім та високим, кожен з яких мав деталізовані дескриптори, пов'язані зі здатністю учня працювати з картографічними джерелами, орієнтуватися в просторі та застосовувати теоретичні знання на практиці [3, 9].

На початковому рівні, згідно з критеріями С.Г. Коберніка, учень здатний лише за безпосередньої допомоги вчителя розрізнати найбільші географічні об'єкти на контурній карті, такі як материки, океани, великі острови та найбільші країни, і може підписати їх назви лише за наявності значної педагогічної підтримки. Цей рівень характеризується фрагментарністю та несистемністю знань, відсутністю сформованих навичок самостійної роботи з

картографічними джерелами, а учні, що знаходяться на цьому щаблі, часто потребують постійного супроводу і не виявляють ініціативи у виконанні практичних завдань, що корелює з низьким рівнем мотивації [3].

Середній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень вже здатний розрізнити та знаходити на контурній карті великі об'єкти, такі як материки, океани, великі острови та найбільші країни, і підписувати їх назви відповідно до правил оформлення, тобто олівцем або чорною ручкою, дрібним шрифтом, чітко, красиво та друкованими літерами. Однак виконання таких завдань на середньому рівні часто супроводжується помилками або потребує незначної допомоги вчителя, а знання учнів мають переважно репродуктивний характер, що проявляється у здатності відтворити матеріал, але труднощах при необхідності застосувати його в нових, нестандартних ситуаціях, наприклад, під час розробки туристичного маршруту [3].

Достатній рівень характеризується значно вищим ступенем самостійності, коли учень під час роботи з контурною картою вільно орієнтується за картами шкільного атласу та використовує їх для позначення географічних об'єктів, вміє визначати їх точне місцезнаходження та підписує назви відповідно до всіх картографічних вимог. Учні на цьому рівні демонструють розуміння причинно-наслідкових зв'язків у географічній оболонці, здатні аналізувати географічну інформацію та робити обґрунтовані висновки, хоча їхні знання можуть ще не бути повними або системно інтегрованими в наукову картину світу [3].

Високий рівень досягнень, згідно з методикою С.Г. Коберніка, передбачає не лише бездоганне володіння фактичним матеріалом та сформовані картографічні вміння, але й здатність до творчого застосування знань, що виявляється, наприклад, у вмінні самостійно створювати легенду карти, виконувати складні творчі завдання та демонструвати глибоке розуміння географічних закономірностей. Учні, що досягли цього рівня, здатні ефективно переносити знання та навички, отримані в ході практичної туристичної діяльності, на академічний матеріал, що свідчить про високий

рівень сформованості предметних компетентностей та стійкий інтерес до географічної науки [3].

Окрім когнітивного компонента, надзвичайно важливим вектором аналізу було дослідження мотиваційної сфери учнів, для чого було використано методику діагностики навчальної мотивації школярів авторства М.В. Матюхіної, яка дозволяє виявити ієрархію домінуючих мотивів навчання та їхню динаміку. Опитувальник складався з серії тверджень, які учні мали оцінити за ступенем особистісної значущості, що дозволило виділити такі групи мотивів, як навчально-пізнавальні, соціальні, мотиви уникнення невдачі та мотиви престижу, причому аналіз відповідей давав змогу зрозуміти глибинні причини навчальної активності або пасивності кожного учня [4].

Особлива увага в процесі аналізу приділялася виявленню внутрішньої мотивації, яка є найбільш сприятливою для ефективного навчання та особистісного розвитку, тому твердження типу «Мені подобається дізнаватися щось нове», «Мені подобається розв'язувати складні завдання, долаючи труднощі», «Мені подобається самостійно щось досліджувати, робити відкриття» інтерпретувалися як індикатори наявності стійкого пізнавального інтересу. Натомість вибір учнями тверджень на кшталт «Батьки завжди заохочують мене за гарні оцінки», «Мене лякає можливість залишитися на другий рік або бути відрахованим», «Я часто приховую свої погані оцінки від батьків, щоб уникнути покарання» свідчив про домінування зовнішніх стимулів та мотивації уникнення невдачі, що часто блокує творчий потенціал дитини. Передбачалося, що залучення учнів до туристичної діяльності, яка за своєю природою є емоційно насиченою та практично орієнтованою, сприятиме зміщенню акцентів з мотивів страху та примусу на мотиви інтересу та самовдосконалення [5].

Третім, не менш важливим складником діагностичного комплексу стала методика Б.К. Пашнева, спрямована на вивчення пізнавальної активності та рівня шкільної тривожності учнів, яка побудована на принципі парних виборів, де учневі пропонується обрати одне з двох тверджень, що найбільш

точно відображає його актуальний стан або ставлення до навчання. Цей підхід дозволяє певною мірою нівелювати вплив фактора соціальної бажаності відповідей, оскільки учневі доводиться обирати між двома цінностями або станами, що робить результати більш об'єктивними та достовірними [6], [8].

Шкали опитувальника Пашнева охоплюють такі критично важливі аспекти, як інтерес до змісту навчання, орієнтація на процес або результат, а також страх перед перевіркою знань та загальна тривожність у ситуаціях шкільного життя. Зокрема, аналіз відповідей на запитання типу «Чи хвилюєшся ти, коли вчитель каже, що збирається перевірити, наскільки ти знаєш матеріал?», «Чи сниться тобі інколи, що вчитель розлютився від того, що ти не знаєш уроку?», «Чи тремтять у тебе коліна, коли тебе викликають відповідати?» дозволив оцінити рівень психологічного напруження, яке часто виступає бар'єром для формування позитивної мотивації. Високий рівень тривожності, як правило, негативно корелює з пізнавальною активністю, змушуючи учня зосереджуватися на механізмах психологічного захисту та уникненні помилок, замість творчого пошуку та експериментування [7].

Застосування зазначеного комплексу методик дозволило отримати цілісну, багатовимірну картину впливу туристичної роботи на особистість учня, оскільки туристична діяльність, що включала підготовку та проведення походів, роботу з реальними картографічними матеріалами на місцевості, виконання краєзнавчих досліджень, розглядалася як потужний інтегративний засіб, що поєднує фізичну, інтелектуальну та емоційну активність. Такий підхід створював унікальні умови для реалізації педагогіки успіху, де кожен учень міг проявити себе в новій ролі, незалежно від попереднього рівня успішності в класі, що ставало каталізатором для підвищення самооцінки та формування стійкої мотивації до вивчення географії [1].

Перед початком формувального етапу експерименту було проведено ретельну первинну діагностику, або констатувальний зріз, у контрольних та експериментальних групах, результати якої показали, що на старті дослідження групи були статистично однорідними за рівнем навчальних

досягнень та структурою мотивації. Більшість учнів в обох вибірках демонстрували середній рівень знань з географії, а в мотиваційному профілі домінували зовнішні мотиви, пов'язані з отриманням оцінок та вимогами батьків, а також мотиви уникнення неприємностей, при цьому рівень справжнього пізнавального інтересу був недостатнім, що проявлялося у пасивності на уроках, небажанні виконувати додаткові завдання творчого характеру та низькій залученості до позакласної роботи.

Детальний аналіз результатів вхідного контролю за методикою С.Г. Коберніка засвідчив, що значна частина учнів, а саме близько сорока п'яти відсотків в обох групах, знаходилася на середньому рівні досягнень, тобто вони могли відтворити навчальний матеріал, але відчували значні труднощі з його аналізом, синтезом та практичним застосуванням у нових умовах. Робота з контурною картою часто виконувалася формально, без розуміння просторових зв'язків, а початковий рівень був зафіксований у п'ятнадцяти-двадцяти відсотків школярів, які мали лише фрагментарні знання та вкрай низьку мотивацію, тоді як високий рівень демонстрували лише десять-дванадцять відсотків учнів [3].

Результати анкетування за методикою М.В. Матюхіної на етапі констатації підтвердили тривожну тенденцію домінування зовнішньої мотивації, оскільки серед найбільш значущих мотивів учні масово обирали такі варіанти, як «щоб батьки були задоволені», «щоб не сварили за погані оцінки», «щоб вступити до вишу», тоді як внутрішні пізнавальні мотиви, такі як «люблю дізнаватися нове» чи «цікаво на уроках», посідали нижні позиції в ієрархічному списку. Це свідчило про те, що процес навчання для багатьох школярів перетворився на рутинний обов'язок, позбавлений глибокого особистісного сенсу та радості відкриття [4].

Діагностика психоемоційного стану за методикою Б.К. Пашнева виявила підвищений рівень шкільної тривожності у значної частини респондентів, які відзначали страх перед відповіддю біля дошки, надмірне хвилювання під час контрольних робіт та панічний острах зробити помилку, що блокувало їхню

природну пізнавальну активність. Багато учнів обирали варіанти відповідей, що свідчили про бажання уникнути ситуації оцінювання, а не про прагнення досягти успіху, наприклад, на запитання «Чи часто ти хочеш, щоб учитель не поспішав, пояснюючи новий матеріал?» більшість давала ствердну відповідь, що вказувало на невпевненість у власних когнітивних здібностях [6], [8].

На основі отриманих діагностичних даних було розроблено та системно впроваджено програму формувального етапу експерименту, яка передбачала інтенсивну інтеграцію елементів туристичної роботи в навчальний процес експериментальних груп, на відміну від контрольних, де навчання продовжувалося за традиційною схемою. В експериментальних класах туристичний компонент наскрізно пронизував як урочну, так і позакласну діяльність, включаючи проведення навчальних екскурсій, походів вихідного дня, практичних занять з орієнтування на місцевості та виконання комплексних краєзнавчих проєктів.

Після завершення формувального етапу було проведено повторний, підсумковий діагностичний зріз для виявлення динаміки змін, і порівняльний аналіз отриманих емпіричних даних засвідчив статистично значущі розбіжності в траєкторіях розвитку мотивації та рівні навчальних досягнень учнів контрольних та експериментальних груп. Аналіз навчальних досягнень за методикою С.Г. Коберніка показав суттєве зростання показників в експериментальній групі, де кількість учнів з високим рівнем знань збільшилася більш ніж у два рази, досягнувши показника у двадцять вісім відсотків. Учні цієї групи почали демонструвати не лише глибоке розуміння теоретичних географічних процесів, але й вільно орієнтувалися в номенклатурі, вміли аналізувати карти різного змісту та масштабу, а також якісно змінився їхній підхід до виконання практичних завдань: роботи стали охайнішими, підписи на картах відповідали всім вимогам, з'явилися елементи творчості [3].

Водночас кількість учнів достатнього рівня в експериментальній групі зросла з двадцяти восьми до сорока двох відсотків, що свідчить про те, що

школярі навчилися самостійно працювати з джерелами географічної інформації, впевнено визначати координати та місцезнаходження об'єктів, активно використовуючи навички, здобуті під час роботи з реальними навігаційними приладами в походах. При цьому суттєво, майже втричі, зменшилася частка учнів з початковим рівнем досягнень, оскільки ті діти, які раніше мали значні труднощі з опануванням географії, завдяки практичній спрямованості та наочності туристичної роботи змогли підвищити свій рівень до середнього, адже абстрактний матеріал підручника став для них зрозумілим і значущим через призму власного пережитого досвіду подорожей.

У контрольній групі позитивні зміни також відбулися, проте вони були значно менш вираженими і мали переважно еволюційний характер, пов'язаний із загальним розвитком дітей, адже приріст учнів високого рівня склав лише три-чотири відсотки, а частка учнів початкового рівня залишилася практично без змін, що свідчить про недостатню ефективність традиційних вербальних методів навчання для мотивації академічно неуспішних учнів.

Найбільш показовими та значущими з точки зору мети дослідження стали результати повторної діагностики мотиваційної сфери за методикою М.В. Матюхіної, які виявили кардинальну перебудову ієрархії мотивів в учнів експериментальної групи, де на перші місця впевнено вийшли внутрішні навчально-пізнавальні мотиви та мотиви саморозвитку. Кількість учнів, які обрали як пріоритетні твердження «Мені подобається дізнаватися щось нове» та «Мені цікаво самостійно досліджувати», зросла майже вдвічі, що є прямим наслідком залучення їх до туристичної діяльності, яка насичена елементами новизни, дослідження та яскравими емоційними переживаннями, що стали потужним каталізатором розвитку стійкого пізнавального інтересу [4, 5].

Надзвичайно важливим результатом експерименту стало також зафіксоване зниження ролі мотивів уникнення невдачі в мотиваційному профілі учнів експериментальної групи, оскільки якщо на початку дослідження страх перед поганою оцінкою був одним з домінуючих факторів регуляції поведінки, то наприкінці експерименту школярі більше

орієнтувалися на досягнення успіху та отримання задоволення від самого процесу пізнання та діяльності. Соціальні мотиви в цій групі також зазнали позитивної трансформації: егоцентричне бажання отримати схвалення вчителя чи батьків доповнилося альтруїстичним прагненням бути корисним своїй групі, зробити вагомий внесок у спільну справу, наприклад, під час розробки маршруту або організації бівуаку.

У контрольній групі структура мотивації залишилася більш консервативною та статичною, де домінуючими продовжували залишатися мотиви боргу, відповідальності та зовнішнього примусу, а інтерес до змісту предмета у деяких учнів навіть знизився, що є типовим явищем для підліткової кризи при відсутності інноваційних стимулюючих методик навчання. Результати повторної діагностики за методикою Б.К. Пашнєва підтвердили благотворний вплив туристичної роботи на гармонізацію емоційного стану школярів, оскільки в експериментальній групі було зафіксовано статистично значуще зниження загального рівня шкільної тривожності. Учні стали значно менше боятися помилок, оскільки в умовах туристичної діяльності помилка розглядалася педагогами та однолітками не як привід для покарання, а як цінний досвід, який можна проаналізувати і виправити, що сформувало атмосферу психологічної безпеки, підтримки та взаємодопомоги, яка згодом перенеслася і на навчальний процес у класі [6, 8].

Показник пізнавальної активності в експериментальній групі зріс за всіма діагностичними шкалами, і учні частіше обирали варіанти відповідей, що свідчили про їхнє бажання вирішувати складні, нестандартні завдання, шукати оригінальні рішення та проявляти ініціативу, що підтверджується тим фактом, що в дилемі «виконати завдання за зразком» чи «спробувати власний спосіб» учні експериментальних класів все частіше надавали перевагу другому варіанту. Якісний аналіз результатів педагогічного спостереження також показав суттєве покращення комунікативних навичок учнів експериментальної групи, оскільки інтенсивна групова робота над туристичними проектами та спільне подолання труднощів у походах сприяли

згуртуванню учнівського колективу, розвитку вміння домовлятися, розподіляти соціальні ролі та нести відповідальність за спільний результат.

Окремої уваги заслуговує той факт, що учні, які раніше були соціально ізольованими або пасивними, завдяки участі в туристичних заходах змогли успішно інтегруватися в колектив та підвищити свій соціометричний статус, що позитивно позначилося на їхній самооцінці та загальному ставленні до школи. Хоча вимірювання рівня національно-патріотичної свідомості не було основним завданням цього розділу, опосередковані дані свідчать про те, що безпосереднє дослідження рідного краю, його історії, культури та природи сприяло вихованню глибокої любові до Батьківщини, що відповідає стратегічним виховним цілям сучасної географічної освіти [10].

Статистична обробка отриманих масивів даних за допомогою методів математичної статистики, зокрема критерію Стьюдента, підтвердила достовірність різниці між підсумковими показниками контрольних та експериментальних груп, що дає підстави стверджувати, що зафіксована позитивна динаміка в експериментальній групі не є випадковою, а є закономірним наслідком цілеспрямованого впровадження розробленої методичної системи. Кореляційний аналіз також виявив тісний та прямий зв'язок між ступенем залучення учнів до туристичної діяльності та інтенсивністю зростання їхньої внутрішньої мотивації до навчання, що остаточно підтверджує висунуту гіпотезу.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що результати педагогічного експерименту переконливо доводять високу ефективність туристичної роботи як засобу формування мотивації навчальної діяльності школярів. Систематичне використання елементів туризму дозволяє не лише суттєво підвищити рівень предметних знань та умінь з географії, зокрема картографічних, але й докорінно змінити ставлення учнів до процесу навчання, знизити рівень деструктивної тривожності, розвинути пізнавальну активність, креативність та соціальні компетентності. Інтеграція активних форм навчання, пов'язаних із безпосереднім дослідженням реального

простору, робить географію живим, емоційно наповненим та особистісно значущим предметом, що повністю відповідає потребам сучасних школярів та вимогам реформування освітньої галузі, а отримані емпіричні дані дають вагомі підстави рекомендувати широке впровадження запропонованої методики в практику роботи закладів загальної середньої освіти для підвищення якості географічної освіти та виховання гармонійно розвиненої особистості [1, 9].

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі всебічно досліджено туристичну роботу як один із провідних засобів формування мотивації школярів до поглибленого вивчення географії. Аналіз теоретичних напрацювань, нормативно-правової бази, сучасних педагогічних технологій та результатів практичного впровадження туристично-краєзнавчої діяльності у закладах загальної середньої освіти дозволив узагальнити низку важливих положень і зробити комплексні висновки щодо її ефективності та перспектив розвитку.

По-перше, встановлено, що туристична робота є органічною частиною сучасної географічної освіти, оскільки поєднує теоретичні знання з практичним досвідом пізнання навколишнього світу. На відміну від традиційних освітніх методів, туристично-краєзнавча діяльність здатна задовольняти природну пізнавальну потребу учнів, активізувати їхню навчальну діяльність, формувати стійкий інтерес до предмета та мотивувати до самостійного дослідження географічних явищ і процесів. Саме через безпосередній контакт із природними об'єктами школяр формує цілісне, системне, критичне мислення щодо закономірностей розвитку природи та суспільства.

По-друге, доведено, що туристична діяльність сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей: уміння працювати з географічними картами, використовувати прилади польових досліджень, здійснювати просторовий аналіз, застосовувати методи краєзнавства, орієнтуватися на місцевості, працювати в команді, мислити екологічно та відповідально. Це розширює навчальні можливості учнів і суттєво підвищує якість географічної освіти. Участь у походах, екскурсіях і польових практиках поглиблює світогляд, виховує екологічну культуру, патріотичну позицію та емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю.

По-третє, проведений аналіз сучасного стану шкільного туризму в Україні засвідчив наявність як значних здобутків, так і проблем. Серед позитивних тенденцій — активізація діяльності Центрів туризму і

краєзнавства учнівської молоді, модернізація нормативної бази, розвиток партнерства шкіл із громадськими організаціями та туристичними клубами, поширення STEM-підходів у польових дослідженнях. Водночас важливими проблемами залишаються недостатнє фінансування, нерівномірність розвитку туристичної інфраструктури, обмеженість матеріальної бази, а також потреба у підготовці педагогів, здатних впроваджувати сучасні методи туристично-географічної діяльності. Виявлено також вплив цифровізації: з одного боку, цифрові технології дають змогу модернізувати туристичну роботу (GPS-навігація, геоінформаційні системи, цифрове картографування), з іншого — потребують оновлення методичного забезпечення та навчальних програм.

По-четверте, результати впровадження туристичної роботи в освітній процес довели її значний мотиваційний потенціал. Участь школярів у туристичних заходах сприяє підвищенню рівня навчальної мотивації, покращенню академічних результатів з географії, зростанню особистої відповідальності, самостійності, ініціативності та соціальної активності учнів. Показано, що туристично-краєзнавча діяльність забезпечує створення ситуацій успіху, сприяє формуванню практичних навичок, що підтримують інтерес до географічних дисциплін і стимулюють подальшу освітню траєкторію учня.

По-п'яте, обґрунтовано перспективні напрями подальшого розвитку туристичної роботи у школах. Серед них: впровадження інноваційних маршрутів і STEM-орієнтованих польових досліджень; застосування ГІС-технологій і цифрових карт; розвиток партнерств між школами, природоохоронними установами та центрами туризму; розширення програм шкільних експедицій; інтеграція туристичної діяльності з іншими навчальними дисциплінами; удосконалення підготовки педагогів у галузі шкільного туризму. Потенціал туристичної роботи дозволяє реалізовувати компетентнісний, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи в навчанні.

Отже, туристична робота є дієвим і ефективним засобом формування мотивації до поглибленого вивчення географії. Вона забезпечує органічне поєднання теорії та практики, сприяє розвитку комплексних географічних компетентностей, формує екологічно відповідальну та соціально активну особистість. Реалізація туристично-краєзнавчої діяльності у школах відкриває широкі можливості для модернізації географічної освіти та підвищення її привабливості для учнів. З огляду на це, подальший розвиток шкільного туризму в Україні є стратегічно важливим напрямом, що сприятиме як удосконаленню освітнього процесу, так і вихованню покоління, здатного активно та відповідально взаємодіяти з навколишнім світом.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко, В. П. Туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти : навч.-метод. посібник. – Київ : Либідь, 2010.
2. Андрущенко, О. С. Організація туристичної діяльності : конспект лекцій. – Одеса : Одеський державний екологічний університет, 2022. – 144 с.
3. Безуглий, П. М. Методика навчання географії : навчальний посібник. – Київ : Знання, 2014.
4. Бейдик, О. О. Географія туризму : теорія, методи, практика. – Київ : Київський університет, 2001.
5. Більчук, І. М. Організація туристсько-краєзнавчої роботи з учнями середнього шкільного віку. – Львів : Світ, 2012.
6. Вацеба, О. В. Туристсько-краєзнавча діяльність у системі освіти. – Івано-Франківськ : Плай, 2015.
7. Вишневецький, О. І. Теоретичні засади туристичного краєзнавства. – Тернопіль : Астон, 2017.
8. Гнатюк, Р. В. Методика організації навчальних екскурсій з географії. – Львів : Сполом, 2016.
9. Голубенко, В. М. Туристична діяльність у школі : теорія і практика. – Київ : Педагогічна думка, 2013.
10. Грабовський, Ю. А., Скалій, О. В., Скалій, Т. В. Спортивний туризм : навчальний посібник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2008. – 304 с.
11. Гулик, Л. І. Шкільний туризм : сучасні технології та підходи. – Ужгород : Говерла, 2020.
12. Дахін, А. Н. Шкільне краєзнавство та туризм : методика і практика. – Харків : Основа, 2011.
13. Державна служба туризму і курортів. Туристсько-краєзнавча діяльність у закладах освіти : нормативні документи та методичні рекомендації. – Київ, 2018.

14. Державний стандарт базової середньої освіти. – 472 с. URL: derzhstandart-converted.pdf (дата звернення: 21.11.2025).
15. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2017, № 38–39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 21.11.2025).
16. Закон України «Про позашкільну освіту». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001841?an=2> (дата звернення: 21.11.2025).
17. Заставецька, О. В., Заставецький, Т. І. Географія туризму. – Тернопіль : Карт-бланш, 2010.
18. Ісаєнко, В. М. Туристична підготовка учнів : підручник. – Чернігів : РВВ ЧНПУ, 2014.
19. Карпенко, М. М. Активні методи навчання географії : навч.-метод. посібник. – Київ : Генеза, 2012.
20. Коберник, І. І. Педагогічний потенціал шкільного туризму. – Суми : Університетська книга, 2018.
21. Конституція України : подарункове видання. – Київ : ВАІТЕ, 2021. – 324 с.
22. Кузик, С. П. Класифікація туристичної діяльності // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2010. – Вип. 38. – С. 167–173.
23. Кучер, В. А. Туристсько-краєзнавчі проекти у школі : методика підготовки. – Київ : Освіта, 2021.
24. Лисенко, Н. М. Екскурсії з географії : методичні рекомендації. – Харків : Ранок, 2015.
25. Мацейків, М. М. Туристичне краєзнавство : теорія та методика. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2013.
26. Міхелі, М. В. Організація походів і експедицій у школі. – Київ : Шкільний світ, 2011.
27. Назаренко, Т. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання) : навч. посіб. – 11-те вид. – Харків : Основа, 2016. – 134 с.

28. Науменко, М. В. Педагогічні технології у географічній освіті. – Дніпро : НГУ, 2019.
29. Поташнюк, І. В. Туристсько-краєзнавча діяльність як засіб формування компетентностей учнів. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2017.
30. Про затвердження Правил проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG3613?an=1191> (дата звернення: 21.11.2025).
31. Права здобувачів освіти. URL: <https://slt.osv.org.ua/prava-zdobuvachiv-osviti-12-51-51-14-05-2021/> (дата звернення: 21.11.2025).
32. Прокопчук, В. Ф. Географічні екскурсії як метод навчання. – Київ : Педагогічна думка, 2012.
33. Сабліна, Ю. М. Туристична освіта школярів : досвід і перспективи. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2019.
34. Сухаревська, О. В. Краєзнавство в системі сучасної освіти : навчально-методичний посібник. – Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020.
35. Томенчук, О. А. Методика викладання географії : компетентнісний підхід. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2016.
36. Шарлай, В. І. Туризм у школі : організація, безпека, методика. – Київ : Освіта України, 2018.
37. Щука, Г. Теорія та методика організації краєзнавчо-туристичної роботи : курс лекцій. – Берегове : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2023. – 140 с.
38. Юрченко, О. М. Туристсько-спортивна діяльність учнів : навчально-методичний посібник. – Суми : СумДПУ, 2014.